

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

DORA KACNELSON-KOVÁCS ISTVÁN

EDMUND SLASKI EMLÉKIRATA ÉS AZ ERDÉLYI LENGYEL LÉGIÓ

A magyarországi lengyel légió legérdemdúsabb szervezője és fényes katonai karriert befutó parancsnoka, Józef Wysocki tábornok forrásértékű emlékiratában¹ megjegyzi, hogy könyvének zárófejezetében az erdélyi lengyel légió történetét kívánta összefoglalni. „Ily módon akartam a magyarországi lengyel légiók képét kiegészíteni” – írja lábjegyzetszerű utalásában, amelyet így folytat: „Miután közelebbről megismertem az erdélyi lengyel légió sorsának alakulását, elálltam eredeti szándékomtól. E légió szervezését ugyanis még be sem fejezték, amikor a magyar katasztrófa mindenre pontot tett, így e légió kezdeti formációjának szinte sehol se volt alkalma magát kitüntetni, sőt még csak csatába se tudtak menni.” Fontos észrevétele az is, hogy „... a tiszteket és a hadfiakat kivéve e légió személyi állományát csupa osztrák és orosz hadifoglyok alkották.”

Az erdélyi lengyel légió szervezőinek egy részével Vidinben együtt internált Wysocki a következő gondolattal zárja fentebbi kitekintését: „Nem kétlem, hogy akadnak szemtanúk, akik önálló és pártatlan leírását adják az erdélyi légió sorsfordulóinak. Kétséges, hogy ez a lengyel névre hízelt lenne, de hogy mindnyájunk számára mélységesen tanulságos lesz, az biztos.”²

Wysocki tömör értékelése némi kiegészítésre szorul. Az erdélyi lengyel légió valóban nem dicsekedhet a – Slaski emlékiratában sem véletlenül kiemelt – bárcai, tarcali és szolnoki lengyel bravúrokkal, de azért némi babért a harctéren is aratott. Az 1849. július 10-i besztercei csatában a lengyel légió Michal Strzelecki őrnagy által vezetett 1. zászlóalja derekasán helyt állt, s felettesei elismerését is kiérdemelte. A moldvai hadjárat különítménye tüzérparancsnokának, Wladyslaw Tuszowski tüzérfőhadnagynak félütege is a megbízható egységek közé tartozott, s azok a kislétszámú lovasszázadok, amelyeket 1849 nyarán a beszterce-vidéki és a nagyszebeni fronton harcba vetettek, szintén nem vallottak szégyent. A nyári erdélyi hadjáratot megpecsételő augusztus 6-i nagyszebeni csatában a légió egyik dzsidászakasa Bommel együtt az utolsók között hagyta el a várost. A heves összecsapásban Józef Zagórski dzsidásfőhadnagy is elesett. E végzetes csata hősi halottjai között még egy lengyel tiszt van, Pawel Nawrocki kapitány. Ő ugyan nem légionista, hanem a 2. vadászrezred 8. századának parancsnoka.³

1 Pamiętnik jenerala Wysockiego dowódcy legionu polskiego na Węgrzech z czasu kampanii węgierskiej w roku 1848 i 1849. (Wysocki tábornoknak a magyarországi lengyel légió parancsnokának emlékiratai az 1848-as és 1849-es magyar hadjáratról). Poznan, 1850. (a továbbiakban: *Wysocki*).

2 *Wysocki*, 35. o.

3 Bem w Siedmiogrodzie i w Banacie. Z pamiętników Józefa Wladyslaw Ruckiego, bylego oficera legionu polskiego. (Bem Erdélyben és a Bánságban. Józef Wladyslaw Ruckinak, a lengyel légió volt tisztjének emlékirataiból). Lwów, 1862. (a továbbiakban: *Rucki*).

Wysocki reménye nem teljesült. A vidini internáltak közül senki sem vállalkozott az erdélyi lengyel légió történetének összefoglalására. Legalábbis nem tudunk róla, hogy ilyen munka született volna. Olyan emlékirat, amely több-kevesebb teret szentel az erdélyi lengyel légiónak, eddig három jelent meg. Időrendben elsőként Władysław Rucki *Bem w Siedmiogrodzie i w Banacie* (Bem Erdélyben és a Bánságban) látott napvilágot.⁴ „A lengyel légió volt tisztje” el-sősorban Czetz német nyelvű művéből⁵ merítve írja meg Bem erdélyi és bánsági hadjáratának történetét. Személyes élményeit az események közé ékelve ad kitekintést az erdélyi lengyel légió szervezésének és működésének egy-egy epizódjára. Mivel 1849 nyarán Strezelecki zászlóaljában szolgált, részletesen beszámol egységének a beszercei csatában és az azt követő visszavonulás során tanúsított helytállásáról. Ugyancsak hasznos adalékokkal szolgál a Kolozsvár feladását követő eseményekről, a Bánffyhunad és Csucsá közötti összecsapások-ról valamint a zsidói fegyverletételről.⁶

Erős kritikával kezelendőek Antoni Langie 1896-ban megjelent emlékiratának⁷ az erdélyi lengyel légiót érintő részei. Langie nevét *A lengyel légió csatadala* című verse tette ismertté Magyarországon. A verset Sárosy Gyula fordította s tette közzé a *Jövő* 1848. december 22-i számában. Langie mind az emlékiratában, mind a Szybalski által a budapesti és a krakkói Nemzeti Múzeumnak ajándékozott emlékalbumban kapitányként mutatkozik be. Slaski őt egyszer főhadnagynak, máskor századosnak titulálja. Persze nem Langie az egyetlen tiszt, akinek rangeredete bizonytalan. Az erdélyi lengyel légióban több ilyen akad.

A legtágabb teret az erdélyi lengyel légió harcainak Franciszek Bagienski néhány évvel ezelőtt *Wspomnienia starego Wołyńska* (Egy öreg volhíniai visszaemlékezései) címen kiadott memoárja szenteli.⁸ Bagienski azonban közel fél évszázaddal megtörténtük után vetette papírra erdélyi élményeit. Az események alaposan összekuszálódtak benne az eltelt évtizedek során. Csak a táborok, a portyák, az előőrsi csatározások s az ütközetek, meg a háború által feldúlt erdélyi tájak hangulatát adja vissza hűségesen. Némi ismeretet azért szerezhetünk belőle a légió tisztjeiről s az egyes eseményekről, pl. a lovasság szamosújvári szervezéséről, vagy Kovalski százados kísérletéről, aki zászlóalját Wysocki táborába akarta vinni. Bagienski munkája helyzeteket megjelenítő történelmi regény, s csak szerény történelmi forrásértékkel bíró memoár.

Edmund Slaski szinte az orosz csapatokkal egy időben lépett magyar földre. Az ilyvői gimnazista ekkor tizenkilenc éves. Apja, Ignacy Slaski a városi magisztrátus tanácsosa, aki, mint a később ellene lefolytatott vizsgálatokból kiderült, az ilyvői magyarbarát bizottság tevékeny tagjaként részt vett a lengyel légió önkénteseinek

4 L. a 3. jegyzetet.

5 *Czetz János*: Bems Feldzug in Siebenbürgen. Hamburg, 1850.

6 *Rucki*, 208–222. o.

7 *Pamiętnik niedoli Antoniego Langiego z lat 1849–1856*. (Visszaemlékezés Antoni Langie 1849 és 1856 közötti balsorsára.) Kraków, 1896.

8 *Bagiński, Franciszek*: *Wspomnienia starego Wołyńska*. (Egy öreg volhíniai visszaemlékezései.) Warszawa, 1987. (a továbbiakban: *Bagiński*).

szervezésében is.⁹ Fiának, Edmundnak 1848 galíciai eseményeiben játszott szerepe sem kerülte el a hatóságok figyelmét. Mint az ilyvői akadémiai légió tagja, azok közé a radikálisok közé tartozott, akik november 2-án minden áron felkelést akartak kirobbantani Ilyvóban, s a gárdának a császári városparancsnokkal megegyezésre kész parancsnokát, Wybranowski tábornokot árulónak kiáltva ki, újból a barikádok építésébe fogtak.¹⁰ Hogy Edmund Slaski sorsa miként alakult azután, hogy Hammerstein tábornok a város kíméletlen bombázásával csírájában fojtotta el a felkelést, s Galíciában bevezette az ostromállapotot, nem tudható. Nyilván kapcsolatban állt a helyi magyarbarát bizottságok valamelyikével, ezáltal a magyarországi emisszáriusokkal is. Tény, hogy ameddig Galíciát el nem hagyta, addig is híven a magyar, pontosabban: a lengyel–magyar ügyet szolgálta. Ezt bizonyítja, hogy meglepően pontos adatokkal rendelkezett az orosz csapatok galíciai felvonulásáról és elhelyezkedéséről. A fiatalember eltökéltségét jelzi, hogy a vég kezdetén állott a magyar ügy szolgálatába.

Eredetileg a magyarországi lengyel légióba akart belépni, de mire egy napi járóföldre ért céljához, az együtt 10 000 főt számláló IX. hadtest és a lengyel légió már visszavonulóban volt Miskolc felé a 110 000 embert számláló orosz főhad-sereg elől. A július 24-én Kassa közelében, Lemesnél vívott csata az utolsó nagyobb ellenállása Paszkevics altábornaggal szemben az ügyesen visszavonuló Wysockinak. Ennek az összecsapásnak ágyúörgését hallja Slaski, hiszen a távol fekvő Eperjest harc nélkül üritették ki a magyarok. Miután így Kassánál nem tud csatlakozni a légióhoz, Miskolcon próbálja meg beérni honfitársait. Kísérlete nem minden veszély nélküli, mivel a térségben itt-ott már feltűnedeztek a portyázó kozák előőrsök. Szerencséjére a sátoraljaújhely–miskolci úton szembetalálkozik a légiótól a visszavonulás során Miskolcon elváló és Erdélybe, Bem táborába igyekező Leon Czechowski őrnaggal, a Slaski-család régi ismerősével. Edmund Slaski és társai csatlakoznak hozzá.

Leon Czechowski az 1849-ben Magyarországon harcoló legismertebb legionista. Alakját Stanislaw Wyspianski örökítette meg a *Novemberi éj* című drámájában. Mint a gárda gránátosezredének hadnagya, beavatottja volt az 1830. november 29-i felkelést előkészítő összeesküvésnek. Wyspianski a fogalomvá váló „éj” utcai harcaiból emeli át őt, – akinek van bátorsága tábornokára fegyvert fogni, – a színpadra. Így lehetett Andrzej Wajda rendezésében az 1970-es évek krakkói Régi Színházában is meglevő hős, aki ott masírozik egysége élén a harcra buzdító Pallasz nyomában, s annak lelkesítő szózatára, mint egész életét meghatározó visszhang feleli:

Rajta, előre! Vitézek!
Vesszen a cár királysága!
Az arzenálhoz!

Három hónap múlva a véres grochówi csatában súlyosan megsebesül. Több mint fél évig tart a gyógyulása. Őrnagyként tér vissza az ezredéhez. Még jókor ahhoz, hogy Varsó védelmében részt vehessen. Az 1830–31-es szabadságharc leverése után Galíciában telepszik le. Megnősül, gazdálkodik. Részt vesz a

9 *Stebelski, Piotr*: Lwów w 1848 r. Na podstawie aktów sledczych. (Ilyvó 1848-ban. Nyomozati akták alapján.) *Kwartalnik Historyczny*, 1909. 311. o.

10 I. m. 559. o.

tragikus végkifejletű 1846-os galíciai felkelésben. Elítélik, 1848 márciusában amnesztiával szabadul. 1849 tavaszán jelentkezik Dembinskinél.

Czechowski további magyarországi működéséről Slaski tájékoztat bennünket. Wyspianski drámájának mellékszereplője Slaski emlékiratának egyik főhőse lesz. Tőle tudjuk meg, hogy, mint ez Nagyváradon kiderül, Czechowski őrnagy Franciszek Los alezredessel együtt azért igyekszik Bemhez, hogy az erdélyi lengyel légió szervezését a kezükbe vegyék. Nagyváradon még nem tudható, hogy ki jut majd fontosabb szerephez. Slaski nemcsak közvetlen élményeit osztja meg velünk, hanem az 1849. július 6-tól Kolozsvárott szerveződő légió történetébe (és előtörténetébe) is beavat minket. A közvetlenül a szabadságharc után született naplószerű beszámoló egészen a zsidói fegyverletétel előestéjéig kíséri figyelemmel a légió működését, sorsának alakulását. Nemcsak az erdélyi lengyel légióra, hanem 1849 nyarának kolozsvári hangulatára vonatkozóan is fontos adalékokkal szolgál. A város az augusztus 14-ét megelőző hetekben remények és félelmek között vergődött. Slaski emlékiratát e vonatkozásban érdemes összevetni Paget János *A szabadságharc utolsó napjai Erdélyben* című naplójával.¹¹

Hogy Slaskival mi történt közvetlenül a zsidói fegyverletétel után, nem tudható. Minden bizonnyal sikerült eljutnia Törökországba, legalábbis erre lehet következtetni a Wysocki-emlékirat függelékében közzétett vidini névsorból. A polgári személyek névjegyzékében a 3-as sorszám mellett ugyanis szerepel egy Slaski nevű hadnagy.¹² A visszaemlékezés szerzője tehát valamilyen úton-módon eljuthatott Törökországba, jöllehet a Kolozsvárról Zsidón át Nagybánya felé visszavonuló legionisták közül kevesen tudtak dél felé kimenekülni.

Slaski egy idő után visszatér Galíciába, ahol Alexander Bachnak a legionisták megbüntetését erőiró rendelkezése értelmében besorozzák a hadseregbe. Néhány esztendő múlva, mint hadnagy, kéri a leszerelését. Az I. Ferenc Józsefről elnevezett ilyvői gimnáziumba kerül, ahol németet tanít. Iskolájának legnépszerűbb tanára lesz. Ő „az ilyvői ifjúság fénylő hőse”, „iránymutatója és szeretett vezére” – ahogyan egy ismeretlen emlékiratíró jellemezte.¹³ Hat nap sem telik el az 1863. január 22-én Orosz–Lengyelországban kirobbant felkelés első óráitól, és Slaski egy csapat diák élén elindul Ilyvóból, hogy csatlakozzék az utolsó lengyel nemesi szabadságharcnak nevezett, majd hogyanem reménytelen megmozduláshoz. Március folyamán, már mint százados, egykori felettese és barátja, Leon Czechowski ezredes parancsnoksága alatt harcol egy század élén. Miután őrnaggyá léptetik elő, a Nemzeti Kormány megbízásából önálló egységet szervez. Az október 22-én Lazek és Borów között vívott csatában Slaski súlyosan megsebesül: kezét amputálni kell. A tábori segélyhelyen végzett operációt nem éli túl, október 30-án meghal.¹⁴

11 Paget János: *A szabadságharc utolsó napjai Erdélyben*. (Közl.: Dr. Horváth Jenő). *Hadtörténelmi Közlemények*, 1928. 349–362., 482–496. o.

12 Wysocki, 148. o.

13 Ismeretlen szerző visszaemlékezése: Edmund Slaski. (Wspomnienie). „Tydzien”. *Dodatek literacko-naukowy „Kurjera Lwowskiego”*. 1903. 6. sz. 41–42. o.

14 *Cholodecki-Białyn, Józef*: Gimnazjum im. Franciszka Józefa I. w czasie powstania styczniowego. (Az I. Ferenc József gimnázium a januári felkelés alatt.) In: *Księga pamiatkowa półwiekowego jubileuszu gimnazjum im. Franciszka Józefa I. we Lwowie*. Lwów, 1909. 39–56. o.

Ismerve a lengyelországi levéltárak és könyvtárak sorsát, szerencsésnek mondható, hogy Slaski emlékirata megmaradt. A 88 oldalas számláló kis alakú füzetet a szerző ceruzával írta tele. Szüleinek címzett visszaemlékezései fölött nem tüntette föl a nevét. Arra, hogy ő a szerző, a szövegből lehet egyértelműen következtetni. A számunkra oly értékes füzet Slaski oldalági leszármazottjának, Wanda Niesiolowskának ajándékként 1928-ban került a híres ilyvői kulturális központ, az *Ossolineum* tulajdonába. A levéltárosok az „*Edmund Slaski, major wojsk polskich z 1863 roku. Pamiętnik z czasów rewolucji węgierskiej 1849 r.*” (Edmund Slaski 1863 lengyel hadainak őrnagya. Emlékirat az 1849-es magyar forradalomból) címet adták neki. Az Ossolineum 1945-öt követő felszámolása, átrendezése óta az Nr. I. 5697 számon a Vasziljev Sztefanyik nevét viselő Ilyvői Tudományos Könyvtár kéziratai között található.¹⁵ Ismert Slaskinak néhány verse is. Visszaemlékezését olvasva valóban érződik a sorait át-átforróító költői tehetség. Így – ma divatos fordulattal szólva – nem csak a lengyel történelemnek, hanem a lengyel irodalomnak is kaszkadóre volt.

Az erdélyi lengyel légió története részben Zsibó és Nagybánya térségében, részben Vidinben ér véget. De hol kezdődik? Erre a kérdésre a Magyar Országos Levéltárnak a „*Lengyel Légió iratai*” címmel ellátott dobozából kapjuk meg a választ.¹⁶ Ez tulajdonképpen csak Antoni Piotrowski honvédezredes iratait tartalmazza, akinek 1849 januárjában és februárjában Kossuth 1848. december 21-én kelt felhatalmazása alapján egy 800 főből álló lengyel mozgó csapatot kellett volna szerveznie Bereg és Máramaros vármegyék galíciai határainak biztosítása céljából. Piotrowski 1849 január elején érkezett meg a lengyel vadászcsapat szervezési központjául kijelölt Máramarosszigetre. Itt tartózkodott Józef Woroniecki őrnagy is, akit hasonlóképpen egy lengyel csapat szervezésével bíztak meg. Ez utóbbi egység szervezésében az őrnagy hasonló rangban lévő unokaöccse, Mieczyslaw Woroniecki is részt vett.¹⁷ Hármuk közül friss tapasztalata e téren csak az utóbbinak volt. A nyár első felében általa szervezett pesti vadászcsapat élén a délvidéki szerb frontokat is megjárta. Több ösztöncsapásban kitüntette magát, neve Perlasz bevétele kapcsán lett országosan ismert, ahol csapatát lováról leszállva vezette rohamra a szerb sáncok ellen. Mivel a fegyelmezés terén nem tűnt ki ennyire, ebből következően anyagi téren sem tartott rendet. E két tény miatt 1848 novemberében vizsgálat indult ellene és tisztársainak egy része ellen. A javaslat, amelynek árnyékától Mieczyslaw Woroniecki csak Erdélyben tudott megszabadulni, az, hogy „egészen független állásban nem hagyható”.¹⁸

A Kárpátokat a kemény tél és a császári katonaság meg a parasztörségek rettsze is majdhogynem átjárhatatlanná tette, így önkéntes Galíciából alig érkezett, ráadásul Piotrowski ezredes február derekáig betegeskedett. A helyzet kényszere

15 Lvovszkaja Naucsnaja Biblioteka im. Vasziljeva Sztefanyika.

16 A lengyel légió iratai. Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: OL) H 154. (Az iratok közt található Bem-leveleket, -dokumentumokat, jelentéseket, utasításokat, számlákat külön nem jegyezteljük meg.)

17 OL H 2 OHB 1849:1472.

18 OL H 2 OHB 1848:4065.

folytán így a három csapatszervező együttműködött. Szerény eredményeikkel sem az Országos Honvédelmi Bizottmány elnöke, Kossuth, sem a hadügyminiszter, Mészáros Lázár nem volt megelegedve.¹⁹ Érthető, hogy Piotrowski szívesebben levelezett Bimmel, Tchorznickival és Rembowskiival, mint Kossuthal és Mészárossal. Ráadásul a kapcsolatfelvételt Tchorznickival és Rembowskiival maga Mészáros hadügyminiszter ajánlotta neki. Ennek a Bimmel folytatott levelezésnek köszönhető, hogy az erdélyi lengyel légió genézisét rekonstruálni tudjuk. A Piotrowski-iratokon kívül alig áll rendelkezésünkre olyan dokumentum, amely az erdélyi lengyel légióval kapcsolatos. Ami van, az különféle levéltárak iratcsomóiban szétszórva található. Ismereteink a sokak által szervezett lengyel légióról rendkívül hézagosak. Az alábbi írás se lehet más, mint történetének folyamatosan kiegészíthető vázlata.

Azt, hogy Erdélyben lengyel légiót szervezzenek, Bem rendelte el azután, hogy Felső-Erdélyt felszabadította. Ez az intézkedése annál meglepőbb, mivel köztudott, hogy két hónappal azelőtt mennyire ellene volt annak, hogy Magyarországon önálló lengyel csapatot, légiót állítsanak fel. Ez ugyanis, mint Bem Kossuthnak mondta, óhatatlanul I. Miklós cár intervencióját vonja maga után.²⁰

Az október–november folyamán a fővárosban gyülekező, jórészt demokrata beállítottságú ifjak, Wysockival az élen, Bem aknamunkájának tulajdonították a 20 000 főre tervezett magyarországi lengyel légió felállításának megghiúsítását. Az emiatt elkeseredettek egyike, a tizennyolc éves Ksawery Kolodziejski sikertelen merényletet kísérelt meg Bem ellen. Vajon a magyarországgal versengő, de azt szükségszerűen megosztó légió felállítása Bem sajátos bosszúja lett volna, vagy magasabb elképzelések vezérelték e téren is?

E kérdésre maga Bem ad feleletet 1849. január 16-án Marosvásárhelyen kelt, s Piotrowski ezredesnek címzett levelében. Mivel ez minden vonatkozásában megvilágítja az erdélyi lengyel légió genézisét és a vele kapcsolatos terveket, érdemes teljes terjedelmében idéznünk:

Drága Ezredesem!

Örülök, hogy Máramarosszigeten látlak Téged. – Írtam Néked pár ízben.

Besztercén van egy 166 főből álló századunk – Bleszynski százados a parancsnoka.

Ha úgy véled, hogy Máramarosszigeten van mit tenned, foglalkozz a szervezéssel, de ha bármilyen nehézségbe ütköznél, akkor valamennyi lengyeledet küldd el Besztercére, ott sem ruházatban, sem fegyverzetben, sem másban nem szenvedtek majd hiányt. Pénznek nem leszünk híjával.

A futár átad Neked egy köpenyt és egy csapkát, melyek mintájára lesz a besztercei század felruházva. Ugyanezt a ruhát kell Máramarosszigeten is megőrizni. Most mindenekelőtt az foglalkoztat, hogy egy 20 000 fős lovasság számára felszerelést és fegyverzetet készíttessenek. Ez a galíciai felkelés alakulatainak szolgálna majd, ha ütött az óra. Besztercén lovasság szervezésére is sor kerül

19 Kossuth Lajos összes Munkái. XIV. (S. a. r.: *Barna István*) Bp. 1953. 474. o.

20 Falkowski, *Juliusz*: Wspomnienia z roku 1848 i 1849. (Emlékeim 1848-ból és 1849-ből.) Poznan, 1879. 81. o.

majd; igyekszem olyan lovakat beszerezni, amelyeket odahaza kapni lehet, s melyekre pénzt elő tudok teremteni.

Ha Máramarosszigeten összegyűlnének lóra termett egyének, küldd őket egyenesen Besztercére, Bleszynski századoshoz.

Marosvásárhely, 1849. január 16.

Az utóirat utolsó, sokat eláruló mondata így hangzik:

„A lengyel légióhoz lesz körülbelül ezer különféle nemzetiségű szláv emberem. Ők lengyel tiszték alatt jó szolgálatot tesznek majd.”

Mint a levélből kiderül, Bem Felső-Erdély gyors felszabadítása után arra számított, hogy néhány napon belül elfoglalja Nagyszebent, s egész Erdélyt megtisztítja a császári csapatoktól.

A véletlen egybeesése folytán Piotrowski ugyancsak január 16-án írt hosszabb jelentésben számolt be addigi tapasztalatairól és terveiről Kossuthnak. Közölte vele, hogy Máramarosszigeten hatvan lengyelt talált, s hogy csapatát önkéntesekkel gyarapítsa, emisszáriusokat küldött Galíciába. Ugyanakkor azzal a javaslattal áll elő, hogy Rembowski és Tchorznicki egységeit rendeljék az ő parancsnoksága alá. A határok őrzése mellett ugyanis Piotrowski fő célja egy Galíciában kirobbantandó felkelés támogatása Magyarországon szervezett lengyel erőkkel. Ezt az akciót – mint írja – oly határozottan és gyorsan kívánja végrehajtani, ahogy Bem, aki nem elégedett meg Urban ezredes kiűzésével, hanem Bukovina területére lépve üldözte az ellenséget. A jelentésből egyértelműen kiderül, hogy szerzője kapcsolatban áll Bemmel.²¹

Bem és Piotrowski közösen foglalkoztak a Galíciában kirobbantandó felkelés tervével. Topográfiailag nem véletlenül jelölték ki Besztercét a lengyel légió szervezési központjául. Az itt felállított lengyel légió és – mint a fentebb idézett levél további utóiratában olvashatjuk – „a pár huszárszázad, huszonegynéhány ágyú és több gyalogoszászlóalj” alkotná a lengyel földeket felszabadító hadsereg magvát. Bem velük, tehát magyar csapatokkal megerősített lengyel erőkkel szándékozott betörni Galíciába. Január folyamán még úgy vélte, hogy tervét hamarabb megvalósíthatja.

Ettől még Nagyszeben első, január 21-i sikertelen ostroma után sem állt el. Bizonyosság erre a január 23-án Vízaknáról Piotrowskihoz intézett rövid levél, amelynek egyetlen közlendője: „Ha vannak tisztjeid és apránként tiszté avanzsáló fiatal embereid, irányítsd hozzám őket, mert közkatonám az van, többségükben osztrák ezredekben szolgált lengyel hadifoglyok, akik hajlandók nálunk szolgálni. Több századra való van belőlük, s számuk hamarosan gyarapodni fog.”

A vízaknai táborban szerveződő lengyel légió tehát ugyanúgy hadifoglyokból áll, mint a besztercei. Bem három nap múlva újabb levelet írt Piotrowskinak. Ebben azt ajánlotta neki, hogy főhadiszállását tegye át Besztercére s vigye oda magával a Máramarosszigeten tartózkodó lengyeleket. „Besztercén lesz minden,

21 OL H 2 OHB 1849:2710.

ami kell, ruha, fegyver, ló, lószerszám” –érvelt. Ugyanakkor megismétli korábbi rövid levelének tartalmát is: „Belefogtam itt egy lengyel század szervezésébe. Közkatonában nincs hiány, de tisztben és altisztben annál inkább. Küldd ide nekem mindazokat, akiknek kedve lenne ide jönni. Mivel azt szeretném, hogy ez a formáció a ruházatot illetően egységes legyen, kérek, hogy mindazok, akik útra kelnek, Besztercén vételezzenek köpenyt és csapkát. A lovasság számára kaszket lesz a legjobb, olyan, amilyent a galíciai nemzeti gárda viselt. A dzsidák-ból, melyek zászlócskákkal legyenek ellátva, hozzanak szekéren több tucatnyit, s akkor menni fog a lovasság szervezése is.”

Bem mint szándékról és folyamatról ír a vízaknai táborban szervezendő, pontosabban: szerveződő lengyel légióról. Februárban már valamilyen szinten készen áll az egyik százada, amelyet Czetz hadosztályába osztanak be.²²

Bem e legutóbbi levél keltezésének napján még rendületlenül várta a kedvező alkalmat, hogy újabb támadást intézhessen Nagyszeben ellen. Nem tudhatta, hogy a császári csapatok főparancsnoka, Puchner altábornagy éppen az előző nap kért hivatalosan segítséget a Moldvát és Havasalföldet megszállva tartó orosz csapatok főparancsnokától, Lüders tábornoktól. A segítségnyújtást január 27-én a cár jóvá hagyta. Február elején közel 6 000 orosz vonult be Erdélybe s szállta meg Brassót és Nagyszeben.

Bem az idézett január 26-i levelében mindenesetre még reménykedett: „Bíزم Istenben, hogy hamarosan elfoglalom egész Erdélyt és Magyarország segítségére siethetek. Azután pedig a légiókkal, pár huszárszázaddal és néhány tucat ágyúval Galíciába.”

Bem azonban az osztrák hadsereg galíciai sorozású hadifoglyain kívül jelentősebb számban csak a Magyarországon szerveződő lengyel egységek tagjaira számíthatott. Ezért kéri Piotrowskit ugyanebben a levelében: írjon Tchorznicki alezredesnek, „hogy embereivel együtt jöjjön Besztercére.”

Nem véletlen, hogy Tchorznicki csapatára gondol legelső sorban. A napóleoni háborúkat megjárt, s az 1831-es szabadságharcban is részt vett tiszt gyalogosan harcoló ulánusszázada volt a leghíresebb lengyel egység Magyarországon. Hírnevét annak köszönhette, hogy az 1848. december 11-én Kassánál szétvert északi hadsereg Bárcánál odahagyott ágyúütegeit megmentette, a magyarokat üldöző császári könnyűlovasszázadot megfutamította.

Piotrowskinak, miután Máramaroszigeten nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, semmi befolyása nincs Kossuthra. Annál is inkább, mert az év első három hónapjában a tiszai fronton van szükség minden katonára, így a lengyelekre is.

Piotrowski ezredes emiatt, mint hónapokkal később, június 24-én Szamosújvárott kelt levelében beszámol róla a hadügyminisztériumnak, csak Mieczyslaw Woroniecki őrnagyot tudta a már megszervezett 160 emberrel az erdélyi lengyel légió szervezési központjába, Besztercére küldeni. Az ott történ-

22 Okmánytár Háromszék önvédelmi harcához. In: *Nagy Sándor*: Háromszék önvédelmi harca 1848–49. Kolozsvár, 1896. XIII, XXI, XXVIII, XVIII. (a továbbiakban: Okmánytár).

tekről Piotrowski a következőket írja a jelentésében: „Woroniecki akkor érkezett Besztercére, amikor az ellenség a városhoz közeledett. A helyőrségek (...) így a Blyszynski parancsnoksága alatt álló századok Besztercéről Királynémetire retiráltak. Velük egyesült Woroniecki. Anélkül, hogy a körülményeket, vagyis azt, hogy e csapatoknak nemcsak fegyvere, lőszere, hanem nagyrészt egyenruhája sincs, figyelembe vette volna, Woroniecki őrnagy úr balsikerű csatába kezdett, amelynek következtében a harcterről csak 96 embert vezetett vissza. Emellett mindazt a felszerelést, fegyvert, amit a csapat szervezéséhez összegyűjtöttünk, elveszítette.”²³

Ebből az egyébként hónapokat késett jelentésből az derül ki, hogy Piotrowski ezredes egyrészt, úgy-ahogy, eleget tett a kormány megbízásának, hiszen szervezett egy csapatot, másrészt Bem utasítását is teljesítette azzal, hogy azt Besztercére küldte. A felelősséget érezhetően a Kossuthnál bizalmat veszített Woroniecki őrnagyra igyekszik háritani, aki – úgymond – felelőtlenül harcba vitte mind a Besztercén, mind a Máramarosszigeten szervezett, de még nem teljesen felszerelt századokat, s nemcsak embereinek háromnegyedét veszítette el, hanem a csapatok felszerelését is. Piotrowski e levelében egyszerre igyekszik nyilvánvaló riválisával leszámolni, s bizonyos anyagi hiányosságokra magyarázattal szolgálni.

Ezzel szemben más források kiemelik, hogy a fanatikus bátorságról ismert Mieczyslaw Woroniecki és lengyel csapata fedezte február 17-én Szeretfalvánál a részben Magyaros felé visszavonuló szétvert magyar erőket.

Franciszek Bagienski, mint a Besztercén szervezett két gyalogoszázad egyikének tagja, részt vett ebben az ütközetben s leírja, hogy annak első szakaszában a légió helyt állt s csak a második szakaszában, a hídnál futott meg, amikor a magyarokat átkaroló ellenség, jól álcázva magát, közelről bepuskázott a rendben visszavonuló lengyel oszlopba, majd szuronyrohamot intézett ellene. A szuronyroham – mint Bagienski írja – „rémülettel töltötte el a lengyeleket. Mindnyájan, egymást tapodva nyomakodtunk a hídra.”²⁴ A légió nagyobb részének pusztulását őszintén leírva Bagienski éppenséggel azt emeli ki, hogy „az ifjú Mieczyslaw Woroniecki herceg” (...) „energiájával képes volt a menekülő hadat megállítani s rávenni, hogy forduljon szembe az ellenséggel.”²⁵ E leírás alapján másként fest Mieczyslaw Woroniecki szeretfalvi szerepe, mint azt Piotrowski idézett jelentése sugallja. Bagienski pozitív Woroniecki-képét tükrözi Rucki Szeretfalvával kapcsolatos értékelése is: „Csak a vitéz őrnagy, Mieczyslaw Woroniecki herceg, a lengyel légióval védte még közel másfél órán át a hidat, hogy a visszavonulást fedezze.”²⁶ (Bagienski állítása szerint az ütközetben Ferdynand Kowalski százados is részt vett, mint a légió egyik századának parancsnoka.)

Az is tény azonban, hogy az Urban által ejtett 250 fogoly egy része lengyel volt. Közülük többen, élve a kedvező alkalommal, egyszerűen visszaszöktek

23 OL H 154. Rendezetlen iratok.

24 *Bagienski*, 99. o.

25 *Bagienski*, 100. o.

26 *Rucki*, 107–108. o.

korábbi csapatukhoz. Mint Czetz jelentette: február közepén az ő táborából is megszökött három ember.²⁷ E tények a később is előforduló hasonló esetekkel együtt jelzik, hogy kudarc esetén a hadifoglyokból lett légionisták egy részében nem lehetett megbízni. Márpedig Bem erdélyi működése, Nagyszeben március 11-én történt bevételéig, nem egymást követő győzelmek sorozata.

Miután Szkarjatyin különítménye megszállta Nagyszebent, Puchner egész ott összevont erejével Bem vízaknai táborára vethette magát. Bekövetkezik a Petőfi által is megénekelt híres Vízakna és Déva közötti visszavonulás. Bemnek Magyarország megsegítéséről szőtt terve, amelyről Piotrowskinak írt, februárban több mint kétséges. Hogy egyáltalán újabb hadjáratot indíthat Erdély felszabadításáért, az éppen a magyarországi segélyhadak időben történt érkezésének köszönhető. A pár óra alatt összekovácsolódott új erdélyi hadsereg február 8-án súlyos vereséget mért Puchnerre.

Az Erdély felszabadításáért indított új hadjárat már nem ígérkezik oly gyorsnak, mint Bem korábban gondolta. A galíciai betörés, s ezzel együtt a lengyel felkelés kirobbantásának időpontja így a mind távolibb jövőbe csúszik. Bemnek egyelőre ideje sincs vele foglalkozni. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a légiók további szervezéséről le kell mondani.

Ahhoz, hogy Puchnerral és az orosz segélyhadakkal leszámoljon, előbb a február 12-én Felső-Erdélybe betört Urban dandárát kellett ismét kivernie, aki nemcsak a lengyel légió szervezésének székhelyét foglalta el, hanem Kolozsvárt is fenyegette. Bem villámgyorsan cselekedett. Február 27-én válogatott csapatai élén Besztercénél termett, három vereséget mért Urbanra, s miután az megtépázott dandárával ismét Bukovinába menekült, megerősítette a határ védelmét és visszatért a főhadszíntérre. Itt március 11-én merész hadmozdulattal elfoglalta Nagyszebent. Március végére vált valósággá az a terve, amelynek megvalósulását január 16-án Piotrowskinak írt levelében pár napon belül reálisnak tartotta. Ez a tény az erdélyi lengyel légió további sorsát is meghatározta.

Az erdélyi lengyel légió magvát február második felében a szeretfalvi csatából megmenekült 96 lengyel és a Czetz hadosztályában szolgáló szerény lengyel század jelentette. Bem azt remélte, hogy legalább Rembowski őrnagy 650 fős dandárának Erdélybe irányítását el tudja érní. Ennek a Munkácson szerveződő dandárnak azonban a hadügyminisztérium időközben elrendelte a feloszlását, parancsnokát pedig engedetlenség és anyagi visszaélések miatt leváltotta. Piotrowski így hiába jelentette Kossuthnak február 24-én, hogy „bátorkodott Bem tábornok nevében parancsot küldeni Rembowski őrnagnak, hogy egységével Erdélybe menjen, ahol egy csapattesttel egyesül”.²⁸ Rembowski ugyan szívesen engedelmeskedett Piotrowski ezredes parancsának, de egységét Beregszászról visszafordították Debrecenbe. Innen két gyalogoszázadát Törökszentmiklóásra küldték, ahol egyesült a III. hadtestbe beosztott Wysocki-zászlóaljjal, két töredékszázadát Nánásra irányították, ahol a magyarországi lengyel légió itt szerveződő 2. zászlóaljának képezte a magvát, fél ütege kiegészítés végett Debrecenben ma-

27 Okmánytár, XVIII.

28 OL H 2 OHB 1849:3331.

radt s csak a 35 főből álló dzsídásszázadának engedélyezték, hogy Erdélybe menjen.²⁹

Piotrowski azt a választ kapta Kossuthtól, hogy ne ártsa magát a hadügyminisztérium dolgaiba. Ugyanakkor neki is engedélyezték, hogy miután a máramarosi lengyel csapat szervezésére felvett pénzekkel elszámol, működésének terét átteheti Bemhez.³⁰ A máramarosszigeti ezredes csupán az utasítás második felének tett eleget.

Így miután Bem Urbant ismét kiszorította Erdélyből, s Magyarországról nem érkeztek meg a remélt lengyel egységek, a légió szervezését majdhogynem az alapoktól kellett újakezdeni. Március 29-én őrnaggyá léptette elő Dionizy Zarzycki századost s egyúttal kinevezte az erdélyi lengyel csapatok ideiglenes főparancsnokául.³¹ Ez azt jelentheti, hogy Piotrowski ezredes ekkor még nem tartózkodhatott Bem táborában. A későbbiek során érezhető rivalizálás folyik majd Zarzycki és Piotrowski között. Zarzycki azelőtt egy ideig a 4. honvédszászlóaljban majd a törzsben szolgált, mint a tábornok segédtisztje. Wladyslaw Rucki kiemeli a szervezőképességét.³² Tény, hogy élvezte Bem teljes bizalmát. Mások intrikára hajlamos személynek állítják be, aki Wysockival szembeni kérlelhetetlen gyűlöletének köszönhetette gyors előmenetelét.

Ugyanazon a napon, amikor Zarzycki őrnaggyá lépett elő, Bem Feketehalmon kelt rendeletében Bleszynski őrnagyot (századost?) Kolozsvárra és Nagyváradra küldte azzal az utasítással, hogy „a katonai és polgári hatóságok felügyelete alatt álló hadifoglyok közül a lengyel ajkúakat a lengyel csapatba beosztás végett átvegye, de csak azokat, kik önkéntesen ajánlják szolgálatukat.”³³

Bleszynski április 8-án megjelent Nagyváradon, s tudatta megbízatását Cserey Ignác alezredessel, a 6. és 8. hadmegyék főparancsnokával. Cserey örömmel fogadta Bleszynskit, mondván, hogy így „valahára ily nagy számú és idáig ingyen, minden haszon nélkül táplált nép a haza szolgálatára is alkalmaztathatik”.³⁴ Bleszynski küldetéséről beszámolva közölte Kossuth Lajossal, az Országos Honvédelmi Bizottmány elnökével, hogy a lengyel tiszt április 9-én a Szilágysomlyón, Zilahon, Zsibón és Hadadon elszállásolt hadifoglyok közül 400 főt indít Beszterce felé. Bem a Bleszynskinek szóló rendeletben úgy intézkedett, hogy „a posztóneműeket Szebenből, fehér ruhát és fegyvert Kolozsvárról, vagy – ha lehet – Nagyváradról szállítsanak”. Cserey azonban közölte Bleszynskivel, hogy fegyvert és egyéb felszerelési cikkeket csak a Hadügyminisztérium egyenes utalványozására szolgáltathat ki.

A légió további szervezéséhez Bemnek a szászsebesi főhadiszálláson 1849. április 10-én „Szolgálati szabályok az Erdélyben felállítandó lengyel katonai cadre-ok számára” címen kiadott rendelete az iránymutató.³⁵

29 OL H 2 OHB 1849:4162.

30 KLÖM XIV. 579–580. o.

31 Okmánytár, XVII.

32 *Rucki*, 116. o.

33 OL H 2. OHB 1849:5442.

34 Uo.

35 OL H 2 OHB 1849:6082. A felállítandó légió szolgálati szabályzatát Bem két nap múlva megküldte a hadügyminisztériumnak, és kérte, hogy az foglaljon állást az ügyben. Uo. 1849:5826.

Ennek első pontja kimondja: „Erdélyben a katonai cadre-ok gyűlhelyül Szeben és Beszterce városa rendeltetik. Minden – egyenként vagy nagyobb számmal –érkezendő lengyel önkéntesek e városok egyikében tartoznak magukat az ott levő hadparancsnoknál jelenteni.”

A második pont értelmében: „Szebenben Piotrowski ezredes, Besztercén Zarzycki őrnagy úr van a főállítandó katonai cadre-ok parancsnokául rendelve; de mind a kettő alá van vetve az ottani magyar hadparancsnokok rendeleteinek.”

Az addigi szervezésben vezető szerepet játszó Bleszynski pozícióját is megszabja a rendelkezés 7. pontja: „A Szebenben lévő lengyel parancsnokok őrnagyi fizetést húznak. Bleszynski őrnagy, ki e cadre-ok adminisztrációjával van megbízva, századosi fizetést húz.”

Mivel áprilisra már megfordult a tisztek és a közlegények aránya a januári állapothoz képest, „A szolgálati szabályok” leszögezik: „Csak azon lengyel tisztek, kik osztályokat vezényelnek, húzzák a magyar hadseregére kimért fizetést, még pedig az alattok álló hadosztály nagyságának aránya szerint. Így p. o. azon őrnagy, ki száz embert vezényel, csak magyar főhadnagyi fizetést húz.”

Az előírás szerint mind a gyalogos-, mind a lovassáznak 150 altisztből és közlegényből, 1 századosból, 1 főhadnagyból, 2 hadnagyból kellett volna állnia. Ezt az előírást azonban csak a tisztek esetében tudták teljesíteni.

Ezt a rendelkezést Bemnek már a bánági hadjárat során a Temesvárhoz közel fekvő Ságon kelt április 27-i levele egészíti ki. Azt tudatja benne Piotrowski ezredessel, hogy nyomdahiba folytán jelölték meg az ő működési helyül Nagyszebent Beszterce helyett. Voltaképpen a lovasság szervezése a feladata. Mint ilyen, alá van rendelve az erdélyi lovasság főparancsnokának, Bethlen Gergely ezredesnek. Tőle kell világoskék, málnavörös és hamuszürke posztót rendelnie. Ez az adat utal a 4. ulánuszred néven szervezett két lovasszázad hajtókaszájára: az egyiké világoskék, a másiké málnavörösszínű volt. Bem levelének utóiratában közli Piotrowskival: utasította a kolozsvári hadosztály parancsnokát, Kemény ezredest, hogy a levéllel együtt küldött néhány ulánust irányítsa Besztercére, s parancsnokuk a továbbiakban is az őket vezető tiszt legyen. Sajnos Bem nem adja meg a nevét. Lehet Lipinski, de lehet Przewlocki kapitány is. Ők egyformán fontos szerepet játszottak az erdélyi lengyel lovasság szervezésében, de nem tudjuk, mikor, milyen körülmények között kerültek Erdélybe.

Kossuth az első hivatalos értesítést Csány László erdélyi teljhatalmú országos biztostól kapta a légió szervezéséről. Csány április 17-i jelentésében a hadsereggel járó kiadásokat felsorolva mellékesen megjegyezte, hogy „Bem lengyel légiókat, Ormai vadászokat szedet – más német légiót, s mindegyik különböző fizetéssel – mintha becsületesebb vér folya ereikben, mint a magyarokéban”.³⁶ Két nap múlva pedig már egyenesen felszólította Kossuthot, hogy az szüntesse meg „az új meg új légiók alakítását”.³⁷ Kossuth még az első levélre írott válaszában tudatta Csányval, hogy sem a lengyel, sem a német légió számára folytatott toborzásról nem tud. „Azt hagyasd abban” – írta Csánynak.³⁸

36 Deák Imre: 1848, ahogy a kortársak látták. A szabadságharc története levelekben. Bp., 1942. 353. o.

37 I. m.: 357. o.

38 KLÖM (S. a. r.: Barta István) XV. Bp., 1955. 67. o.

Kossuth azonban nem lehetett oly tájékozatlan, mint azt a Csálynak szóló levele sugallja. Ugyanis néhány nappal azelőtt, április 12-én bizalmasa, Stuller Ferenc útján azt a véleményét hozta Bem tudomására, hogy a bánsági, többségükben lengyel nemzetiségű katonákból álló cs. kir. csapatokra nagy erkölcsi hatást gyakorolna, ha Bem zászlai alatt a magyar oldalon lengyel légiók szállnának szembe velük.³⁹ 1848 novemberének végén hasonló indokkal rendelte „a lengyel–magyar csapat”, az ún. Wysocki-zászlóalj első két századát az aradi ostromsereghez, s tervezte a Tchorznicki által szervezett 2. lengyel ulánusezredet 1849 februárjában a tiszai fronton bevetni.

Bem e levélre válaszolva közölte Kossuthtal, hogy inkább nem alkalmazná a lengyel légiót, mert „én csak reguláris csapatokat tudok vezényelni”; s „azoknak a lengyel különítményeknek a szelleme, amelyek a nemzetörök mintájára alakultak, és amelyekben a tiszteket választás útján nevezik ki, nem katonai”. Bem a megjegyzésével minden bizonnyal a Wysocki által szervezett magyarországi lengyel légiót kívánta bírálni, jóllehet az egyre-másra aratta a babérokat a tavaszi hadjárat hadszínterein. Következő mondatának élével is Wysocki és hívei felé vág: szívesen fogadja – úgymond – mindazon lengyeleket, akik hajlandók alávetni magukat az április 10-én Szászsebesen kibocsátott szervezeti szabályzatnak, mert „ezen a módon Magyarország felhasználhatja a lengyelek segítségét anélkül, hogy ki lenne szolgáltatva néhány arcátlan haszonlesőnek, és azonkívül szertelen költségekkel járna”.⁴⁰ Csupán arra kérte Kossuthot, hogy az intézkedjen a hadügyminisztérium útján, miszerint az Erdélybe jönni akaró lengyeleket lássák el útleléllel és útiköltséggel. Kossuth április 25-én kelt válaszában közölte Bemmel, hogy az erdélyi lengyel légió tagjainak fizetendő zsoldot túlzottan magasnak tartja; ami pedig a kiadandó költségeket illeti, egy-egy személy útnak indítása néha annyi költséget emészt fel, mint egy egész különítményé.⁴¹

Bem tehát nem kívánta bevetni a lengyeleket a bánsági hadszíntéren. A légió felállítása ezek szerint változatlanul a januárban körvonalazott célt szolgálta volna, vagyis a galíciai betörésre akarta felhasználni annak egységeit? A szászsebesi rendelkezést követő hónapban azonban Bem ettől a tervétől is elállt. Ezt Kossuthtal április 29-i levelében közölte⁴², majd május 6-án Dembinskit kérte, hogy álljon el a galíciai expedíció gondolatától, mert egy nem kellő erővel végrehajtott akció csak a galíciai lengyel nemesség lemészárlásához vezetne, mint 1846-ban.⁴³

A szászsebesi rendelkezés után az erdélyi lengyel légió szervezése két központban folyik, Besztercén és Nagyszébenben. Eredményességét jelzi, hogy a két városban szervezett légionisták összlétszáma május 10-én 601 fő.⁴⁴

39 KLÖM XIV. 891–892. o.

40 *Petőfi Sándor* összes művei. (S. a. r.: Kiss József, V. Nyílassy Mária, H. Törő Györgyi) Bp., 1964. VII. k. 537–538. o.

41 KLÖM XV. 111. o.

42 *Petőfi Sándor* összes művei. VII. k., 616. o.

43 *Danzer F. Alfonsz*: Dembinski Magyarországon. Bp., 1974.

44 1848–49. Történelmi Lapok, 1894. 177. o.

De az erdélyi lengyel légiót valóban csupán e két városban szervezték? A rendelkezésünkre álló dokumentumok bizonyága szerint Besztercénél fontosabb szervezési hely – legalábbis a lovasságot illetően – Szamosújvár. A határtól Besztercénél jóval távolabb fekvő gazdag örmény város eredetileg nyilván átmeneti jelleggel lett a légió szervezési központja. Tény, hogy 1849 tavaszának nagy részét Mieczyslaw Woroniecki itt töltötte, s csak a bálókra utazott be Kolozsvárra.⁴⁵ Ezt tanúsítják a májusban–júniusban Szamosújvárott kelt s a Piotrowski-iratok között található számlabizonylatok is.

Ebben az időben az erdélyi lengyel légió lovasságában szolgálni kívánó hadifoglyokat is Szamosújvárra küldték Debrecenből. Egy május 19-én Szatmárnémetiben kelt „Át adási jegyzékből” három, Szamosújvárra igyekvő egykori lengyel hadifogoly nevét is tudjuk: Marciniszyn Arasin tizedes, Józef Loza és Edward Henig közlegények. Közülük Arasin tizedes 18 évet szolgált a Schischkowich zászlóaljban. Úgy látszik, megunhatta a gyalogságot, ha lovasnak jelentkezett. A dokumentum „Észrevévések” rovatában a következő megjegyzés szerepel: „Ezek a hadifoglyok itt tartatván Boberski és Lassota lengyel légióbeli hadnagyokhoz, mint önkéntesek beállván Szamosújvárra szállíthatnak.”

Emlékiratában Bagienski is kitér a lengyel lovasság szamosújvári szervezésére s Alojzy Boberski hadnagyról is ír, lévén vele és öccsével jó barátságban. Bagienskit Piotrowski főhadnagy, Piotrowski ezredes fia beszélt rá, hogy lépjen át az ulánusokhoz. Miután több társával jelentkezett, Besztercéről Szamosújvárra utaztak.⁴⁶ Ez azt jelenti, hogy Besztercén a tavasz folyamán csupán a gyalogság szervezése folyt. Bagienskit Szamosújvárott Klemens Przewlocki kapitány mánavörös hajtókás századába osztották be. Przewlocki Lipinski kapitányhoz hasonló energiával szervezte a lovasságot. A Piotrowski-iratok között maradt számlabizonylatok szerint három részletben több mint 17 000 forintot fizetett ki 162 lóért. Mivel nincs a számlán dátum, nyilván április, május, június folyamán.

Bagienski egyébként nem volt megelégedve a kapott lovakkal: „erdélyi vadlovak voltak. Rengeteg gondunk-bajunk volt velük” – írja.⁴⁷ Bagienskiékát idősebb, tapasztalt tisztek és altisztek okították kard- és lándzsvívásra és pisztollyal bánni. Így első kézből kaphatunk információt az ulánusok fegyverzetére és kiképzésére vonatkozóan.⁴⁸

Hogy az erdélyi lengyel lovasságnak nem annyira Nagyszeben, mint inkább Kolozsvár a voltaképpeni központja, azt az erdélyi lovasság főparancsnoka, Bethlen Gergely ezredes május 24-én Nagyszebenben kelt s Szamosújvárra a „lengyel ulánuslégió parancsnokához” intézett rövid leveléből tudjuk meg. Ebben Bethlen arról tájékoztatja a lengyel parancsnokot, hogy a lókereskedők a kapott számlák kiegyenlítése végett Kolozsvárott a kormánybiztosnál jelentkezzenek. Azzal is megbízzák a szamosújvári parancsnokságot, hogy annyi lovat vásároljanak amennyit csak tudnak, s lovagolják be őket. Azokat, amelyekre nem lesz szükségük, más célra fogják felhasználni. Ezt az utasítást érdemes összevetni azzal a

45 *Rucki*, 159–160. o.

46 *Bagienski*, 100–101. o.

47 Uo. 112. o.

48 Uo. 115. o.

ténnyel, hogy a nyári hadjárat során az erdélyi hadsereg leggyengébb fegyverneme a lovasság volt. Részben a nyers, tanulatlan lovak miatt.

A pénz Kolozsvárott volt, a felszerelés egy része szintén. Besztercéről, Szamosújvárról, Nagyszebenből egyaránt ide utaztak a szerveződő légió ügyeit intézni. Kolozsvár már jóval július előtt mind fontosabb szervezési központnak számított.

Hogy valóban az volt, azt az is bizonyíthatja, hogy ellenőrzés végett júniusban itt székel Bem bizalmasa, Zarzycki őrnagy, aki, mint ezt az általa aláírt június 15-én és június 19-én kelt számlák is igazolják, a légió szervezésébe is befolyt. Piotrowski ezredes talán emiatt tartja annyira fontosnak hangsúlyozni különállását azzal is, hogy az általa kiadott dokumentumokon megjelenik a „Szamosújvári lengyel légió” megjelölés.⁴⁹ Mindazonáltal az energikus Lipinski kapitány is Kolozsvárott szervezi a 4. ulánuszred 1. századát. De nemcsak a lovasságot, hanem a gyalogság egy részét is Kolozsvárott szerelik fel. Ezt is számlákkal igazolhatjuk. Az 1. zászlóalj 1. századát szervező Gumowski százados június 1-i számlája szerint több mint ötven embernek vételez különféle felszerelési tárgyakat. Június 12-én a 2. zászlóaljat szervező Kowalski százados teszi ugyanezt.⁵⁰

A Zarzycki nevével jelzett, de nem az ő közvetlen parancsnoksága alatt álló kolozsvári lengyel gyalogság létszáma június 21-én 465 fő.⁵¹

Bethlen Gergely június 3-i nagyszebeni kimutatása szerint a nagyszebeni század 116 főt, a besztercei század 93 főt számlál.⁵² A Nagyszebenben beszállásolt Bethlen Gergelynek nyilván nem álltak rendelkezésére pontos adatok. Egy június 4-én kelt kimutatás szerint ugyanis a Nagyszebenben szerveződő lovasság létszáma 116 fő, de csak 42 ló áll a rendelkezésére, ugyanakkor a besztercei lengyel lovasság létszáma 136 fő. Ez az utóbbi század elvileg bevethető, mivel 133 lóval rendelkezik.⁵³ Lehet azonban, hogy éppen a lófelszerelésnek van híján, mivel Piotrowski idézett szamosújvári levelében arról is ír, hogy nyergekre van szüksége.

Bethlen Gergely idézett május 24-i levele név szerint nem Piotrowski ezredesnek szólt, hanem „a lengyel ulánuslégió parancsnokának”. Így a levél valóságos címzettje lehetett akár Mieczyslaw Woroniecki őrnagy is. Bagienski határozottan állítja, hogy a Szamosújvárott szerveződő lovasság főparancsnoka Mieczyslaw Woroniecki herceg volt.⁵⁴ Ezt erősítheti, hogy pont a lovaság szervezésének kezdetén, áprilisban léptetik elő alezredessé.⁵⁵ Igaz, Bagienski szerint később. Visszaemlékezésében beszámol arról, hogy Mieczyslaw Woroniecki még részt vesz a Beszterce vidéki harcok első szakaszában. Előléptetése és Magyarországra történő távozása sebesülésének a következménye.⁵⁶ Van azonban olyan forrás is, amely szerint már 1849 májusában Dembinski felső-magyarországi táborában

49 HL A forradalom és szabadságharc iratai. 52/b – 11/17. (A továbbiakban csak a jelzet.)

50 52/b – 11/17.

51 1848–49. Történelmi lapok. 1894. 206–207. o.

52 H 75 HM 1849. 2093.

53 1848–49. Történelmi Lapok, 1894. 88. o.

54 *Bagienski*, 115. o.

55 *Bona Gábor*: Tábormokok és törzstisztek 1848–49. Bp., 1987. 338. o. (a továbbiakban: *Bona*).

56 *Bagienski*, 121. o.

volt.⁵⁷ Ez tévedés. A mártírhalált halt Woroniecki alezredes életének utolsó fél esztendejében legalább annyi a homályos pont, mint az erdélyi lengyel légió történetében. Működésének pontosabb feltérképezését az is bonyolítja, hogy április folyamán unokabátyja, Józef Woroniecki őrnagy is Erdélybe kénytelen távozni. Ennek oka az, hogy nem engedelmeskedett főparancsnokának, Zurich őrnagynak, s ezért 1849. március 19-én állásában felfüggesztették, s a további toborzást megtiltották neki. Azt megengedték, hogy a szervezésre folyósított pénzekkel történő elszámolás után „mellékszemélyzet nélkül” Bem táborába menjen, s ott „saját személyére nézve ugyanannak alárendeltetett legyen.”⁵⁸ Sorsáról azonban az döntött, hogy március 21-én a Máramaros vármegyébe beütő osztrákok Toronynál szétverték azt a különítményt, amelynek Józef Woroniecki volt a parancsnoka. A vereséget az ő elővigyázatatlansága idézte elő. Egyes adatok szerint „1849 áprilisától az erdélyi lengyel légió lovas (dzsidás)-osztályának parancsnoka lett”.⁵⁹ Bagienski Bem számusegédéként mutatja be.⁶⁰ Rövid ideig mindkét tiszte betölthette. Bizonyos, hogy legtovább a gyulafehérvári ostromsereg tábori térparancsnoka volt.⁶¹

Stein Miksa ezredes, a gyulafehérvári ostromsereg megvizsgálására küldött vezérkari tiszt május 1-jén jelentette Kossuthnak, hogy Tövisen találkozott Mieczyslaw Woronieckivel, aki „ezredest csinált magából, holott a kormány csak őrnaggyá nevezte ki.” Kérte Kossuthot, hogy „ezt a pimaszságot” a „Közlöny” útján ítélte el, mert „az ilyen emberek elveszik a becsületes férfiak kedvét”.⁶² Stein ezredes minden bizonnyal összetéveszti Mieczyslawot Józeffel.

Az erdélyi lengyel légió gyalogsága júniusban már két zászlóaljából állott. Az 1. zászlóalj parancsnoka a június 1-jén őrnaggyá előléptetett Michal Strzelecki. Ennek létszáma közelítette meg leginkább az előírt létszámot. Négy százada június 18-án összesen 468 embert számlált.⁶³ Ciesielski főhadnagy az 1., Marian Zulawski százados a 2., Grzegorz Szajdzicki százados a 3., Apolinary Gumowski százados a 4. századnak volt a parancsnoka.⁶⁴ Slaskitól tudjuk, hogy a 2. zászlóalj, amelynek Ferdynand Kowalski volt a parancsnoka, két századból állt és mintegy 240 embert számlált. Bagienski szerint ez a zászlóalj Szamosújvárott tartózkodott, s Kowalskit részben azért akarták hadbíróság elé állítani, mert lekéste az első beszercei csatát.⁶⁵ Ugyanaznapi kimutatás szerint a lengyel dzsidás légió Kolozsvárott 130 embert és 76 lovat számlált.⁶⁶

Amikor Bem június 24-én Kolozsvárról útra kel, hogy a Borgói és a Radnai szorosokon betört Grotenhjem altábornagy parancsnoksága alatt egyesített

57 OL R 23 7 k. 712.

58 *Közlöny*, 1849. április 4.

59 *Bona*, 337. o.

60 *Bagienski*, 115. o.

61 *Bona*, 337. o.

62 OL H 2 OHB 1849:6594.

63 OL Gyalókay-lt. 2. tétel No. 36.

64 *Rucki*, 175. o.

65 *Bagienski*, 124. o.

66 1848–49. Történelmi Lapok, 1895. 97.

orosz-osztrák hadosztályt kiszorítsa Erdélyből, csupán e lovasszázad már felszerelt embereit viszi magával a frontra. E két szakasz lovasság nem pótolhatja azt a veszteséget, amelyet az orosz-osztrák felső-erdélyi betörése okozta pánik idézett elő a közel 8000 emberből álló besztercei hadosztályban. Csak Bem páratlan energiájának és vasszigorának köszönhető, hogy a szétvert és szégyenletesen megfutó seregben pár óra alatt helyre áll a rend.

A 6000 főre apadt hadosztály, amelynek a nála kétszer erősebb orosz-osztrák hadosztállal kell megmérkőznie 26-án ellenállás nélkül bevonul Besztercére. A másnap kirobbanó, két napig tartó harcokban vereséget szenved s visszavonul Tekére. Mivel az orosz csapatok nemcsak a Borgói és a Radnai szorosoknál törtek be Erdélybe, hanem főszeregükkel Brassó térségében a Tömösi és a Törösvári szorosokon is, s harcban álltak a brassói és részben a csíkszeredai hadosztállal, Bem nem tudott erősítést magához vonni. Egyetlen számottevő erő csatlakozott hozzá: az erdélyi lengyel légió Marosvásárhelyen tartózkodó 1. zászlóalj, amely július 6-án, a besztercei táborban, 463 embert számlált.⁶⁷ Igaz, útban volt hozzá Nagyszebenből még 65 ember.⁶⁸

Rucki az erdélyi lengyel légió Beszterce vidékére rendelt egységeit az alábbi szavakkal jellemezte: „E fegyveres lovas- és gyalogcsapat zászlajának egyik oldalán a lengyel sas és a litván lovas, másik felén a Czestochowai Szűz arcma. Maga a csapat a legkülönbélebb szláv elemekből állott, de túlnyomó részét a lengyelek alkották –, mert a katonák többségén kívül a gyalogoszászlóalj és a lovasszázad őrnagyai és alacsonyabb rangú tisztjei mind lengyelek voltak.

A fiatalok között akadtak olyanok, akik, katonai nyelven szólva, még nem szagoltak puskaport, ha csak vadászaton nem, de teljes odaadással szolgáltak. Az ily odaadás hősokeket terem”.⁶⁹

Bem és hadosztálya Tekéről nehezebben járható mellékútvonalon: Nagysajón, Várhelyen, Nagybudakon és Vindán át vonult Besztercére és július 1-jén este meg is szállta a várost.

Slaski és társai Tekéig a lengyel zászlóalj nyomában voltak, onnan pedig az egész hadosztályt követték Szászújfalúig. Néhány nap múlva a felszerelésük kiegészítése végett Marosvásárhelyen maradt dzsidások is elindulhatnak Bem táborába. Azonban az ő számuk sem haladja meg a 35 főt.⁷⁰ A Bemtől a győzelmei ellenére is rendkívül tartó Grotenhjelm derékhada ezúttal is visszavonul Borgóra, de a száguldó orosz-osztrák különítmények egészen Tekéig, sőt azon túl Szászrégenig cirkálnak. Egy ilyen különítmény fogja el kis híján Slaskiékat Teke és Szászújfalú között. (Slaski a Szászrégen és Tekefalva közötti Oláhújfalut is Neudorfnak hívja).

Slaski lázasan készül a tűzkeresztségre, mégsem esik át rajta. Ennek oka az, hogy Bem, nyilván a besztercei főhadiszállásra érkezett tisztekkel, Franciszek Los alezredessel, Leon Czechowski, Wladyslaw Jordan, Michal Strzelecki őrnagyokkal történt megbeszélései alapján, július 5-én elrendeli az erdélyi lengyel légió

67 Uo. 96.

68 Uo. 51.

69 Rucki, 175. o.

70 L. A lengyel légió iratai. Alojzy Boberski 1849 július 6-án Marosvásárhelyen kelt zsoldlistáját, továbbá: *Gyalókaty Jenő*: Az erdélyi hadjárat 1849 nyarán. Bp., 1932. 81. o.

szervező bizottságának felállítását.⁷¹ A Bizottság feladata: „az alakuló légiók minél gyorsabb megszervezése, egységes egyenruhával történő ellátása, felszerelése és felfegyverzése.”

Slaski nem túloz, amikor e rendelkezés okát az addigi fő szervezők tehetetlenségében, eredménytelenségében látja. Bem arra is utasítja a bizottságot, hogy a tiszteket és az altiszteket minősítsék újra, rangjukat vizsgálják felül. Az egységes légió szervezési központjául Kolozsvárt jelölik ki, ahová már másnap megérkeznek a bizottság tagjai. A beszercei hadosztályban tartózkodó 1. lengyel zászlóalj és a megszervezett dzsidásokon kívül az Erdélyben szétszórva található lengyel egységeket mind Kolozsvárra rendelik. Felhívást intéznek a magyar csapatokban szolgáló lengyelekhez, hogy lépjenek be az erdélyi lengyel légióba. Pontosan ugyanazt teszik, mint két hónappal korábban Wysocki tábornok Miskolcon, amikor az egységes magyarországi lengyel légiót szervezte. Kétségtelen, hogy Wysocki kiáltványa nagyobb eredménnyel járt, hiszen Kowalski az erdélyi lengyel légió 2. zászlóalját éppen az ő felhívásának engedelmeskedve akarta Miskolcra vezetni.

Az erdélyi lengyel légió a bizottság létrehozásának napjaiban éri el a maximális létszámot. Slaskinak a Kowalski Magyarországra készülő egységére vonatkozó adatát figyelembe véve mintegy kilencszáz fő lehetett.

A légió kolozsvári szervezését Edmund Slaski pontosan leírja emlékiratában. A szervező bizottság elnöke Salezy Franciszek Los ezredes lesz. Ő ekkor ötvennégy éves. Katonai szolgálatát még a napóleoni Varsói Hercegség hadseregében kezdte, a Kongresszusi Királyság hadseregében folytatta: annak utászzászlóaljában volt hosszú éveken át hadnagy. Az 1830–31-es szabadságharc folyamán őrnaggyá léptetik elő. Az 1848-as galíciai mozgalmak idején ő az ilyvői nemzeti gárda fő kiképzője. Az elnökség tagjai: Leon Czechowski őrnagy, aki egyben a gyalogság és a 2. zászlóalj parancsnoka Kowalski letartóztatása után, Lipinski őrnagy, aki a lovasság parancsnoka és egyben a világoskék hajtókás ulánusok szervezője, Wladyslaw Jordan őrnagy a bizottság elnökségének titkára s egyben a málnavörös hajtókás ulánusok szervezője. A szervezés szakaszait és eredményeit részletesen ismerteti Slaski.

A július 10-i beszercei csatáról s az azt követő visszavonulásról Wladyslaw Rucki számol be, aki az 1. zászlóalj 2. századában szolgált. A beszercei fronton addig vívott legvéresebb ütközetben a lengyel zászlóalj több tucat halottat és sebesültet veszített.⁷² A tények bizonyossága szerint Strzelecki őrnagy volt az erdélyi lengyel légió legkiválóbb tisztje. Július 16-án, amikor már Bem nem tartózkodik a beszercei hadosztálynál, Galacnál ő menti meg helyzetfelismerésével a hadosztályt.⁷³ Miután a megtizedelt beszercei hadosztály Marosvásárhelyre szorul vissza, az 1. lengyel zászlóaljat augusztus elején kiegészítés végett Kolozsvárra rendelik. A beszercei hadosztály parancsnokának, Damaszkín György alezredesnek július 31-én kelt kimutatása szerint Strzelecki zászlóaljának a létszáma 258 fő

71 OL H 2 OHB 1849:9495.

72 Rucki, 180–184. o.

73 *Gyalókey Jenő: A beszercei hadosztály harcai 1849 nyarán, Hadtörténelmi Közlemények, 1937. I–II. 85. o.*

volt, hat nappal korábbi jelentésében 25 lengyel dzsidásról ad kimutatást.⁷⁴ Ez azt jelenti, hogy a zászlóalj három hét alatt több mint 200 embert veszített. Ez a veszteség azonban nem csupán halottakból, sebesültekből és foglyokból állt össze. Az állandó visszavonulás, majd Bem távolléte demoralizálta a hadifoglyok közül verbuvált zászlóalj egy részét. A július 23-i dedrádi összecsapás során „a lengyel légió 61 embere átpártolt az ellenséghez”.⁷⁵

Kolozsvárott Czechowicz mellett Lipinski őrnagy fejtette ki a legnagyobb energiát a légió szervezése terén. Ezt mind Rucki, mind Slaski kiemeli. Lipinski nem érthette meg augusztus 2-át, amikor az általa szervezett két ulánusszázad útra kelt, hogy csatlakozzék Bemhez, s osztozzék vele Nagyszeben bevételének egy napos dicsőségében. A kolerában elhunyt lengyel őrnagy Rucki állítása szerint 270 lovaszt szerelt fel augusztus elejéig.⁷⁶ Feltehetően őket verte szét az augusztus 6-án katasztrófális vereséggel végződött nagyszebeni csata utolsó szakaszában a magyarokat üldöző orosz lovasság Kistoronynál.⁷⁷

Kolozsvárott csak 60 lovas marad.⁷⁸ Bánffyhunyadiánál őket vezeti rohamra Los ezredes, aki a kézitusában Slaski szerint hét, Rucki szerint tizenkét sebet kap. Halottnak hiszik. Felépül. Elfogják és Komáromban besorozzák az osztrák hadseregbe közlegénynek. Ezt is túléli. 1875-ben, nyolcvan éves korában hal meg Ilyvóban.

A Kolozsvár augusztus 14-én történt kiürítése utáni szomorú visszavonulás az erdélyi lengyel légió történetének szebb fejezetei közé tartozik. Az egyetlen egység, amely nem veszíti el fejét, s miután Keményt leváltják a kolozsvári hadosztály éléről, s helyére a frissen tábornokká kinevezett Gál Sándort állítják, még reménykedik is. (Dobay József ezredes is a seregben tartózkodik, de nem ő lesz az új parancsnok, mint ezt Slaski tévesen írja.) De az erdélyi hadsereg töredékének az útja nem a magyarországi hadszíntérre vezeti a lengyeleket. Ott a főhadsereg már augusztus 13-án letette a fegyvert. A felbomló, üldözött seregmardék ennek hírére végül Zsibóra vonul. Az erdélyi kisváros egy újabb fegyverletétel színhelye lesz. A lengyel légió azonban megtagadja fegyverének átadását s tovább vonul Nagybánya felé, s csak annak térségében szóródik szét.

Az erdélyi lengyel légió jelentőségét nem lehet mérni a magyarországi lengyel légió jelentőségével, amelynek 1. zászlóalja, 1 és 2. dzsidásezrede valamint lovas félütege a szabadságharc hadseregének legkiválóbb egységei közé tartozott, s bizonyos esetekben meghatározó szerepet játszott a harctéren. Az erdélyi lengyel légió jelentősége elsősorban pszichológiai. Megléte, működése a szövetséges illúziójával tölthette el Erdély magyarságát.

74 OL R 14 Bem József iratai. 3. tétel.

75 *Gyalókey Jenő*: A beszercei hadosztály harcai 1849 nyarán, i.m. 95. o.

76 *Rucki*, 208. o.

77 *Cséffalvay István*: Az 1849 augusztus 5-i és 6-i nagyszebeni harcok orosz források szerint. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1933. 226. o.

78 *Rucki*, 207. o.

Edmund Slaski

EMLÉKIRATOK

Szüleimnek

Nem írom le menekülésemet, sem mindazt, ami kiváltotta. Onnan kezdem, hogy miután a havasok átkeltem, megérkeztem Magyarországra. Mint tudjátok, csak a havasok választottak el Magyarországtól. Tömör leszek, mert mindaz, ami számomra érdekes volt, nem biztos, hogy másokat is érdekel. Előttek is ismert okok miatt tartózkodtam attól, hogy érzelmeimnek hangot adjak. Így aztán semmi másról nem olvashattok, mint azokról az eseményekről, amelyeket megannyiszor elmeséltem és elmesélek még.

1849. június 20. (Bisztra-Slawny)

Magyarország

Június huszadikán déli tizenkét óraker léptem magyar földre. Lázás mozgást, silbakoló katonákat, fegyvercsörgést reméltem, s mit látok helyette: földjükön buzgólkodó, vagy kunyhójuk előtt egykedvűen csibukoló parasztokat. Az ő arcukról a legmerészebb képzelettel se lehetett volna leolvasni, hogy fikarcnyit is foglalkoztatja őket a politika. Egykedvűen fecserészték a gazdaságról, s jöttünket a legcsekélyebb érdeklődéssel sem nyugtázták. Ez kellemetlenül érintett bennünket, akik éljenzéssel fűszerezett fogadtatást reméltünk. Egyszer csak felállt a tiszteletreméltó polgártársak közül valaki és sorra kezett fogott velünk: „A’ az urak Lengyelországból jöttek. Legyenek üdvözölve!” Ugyanaz a parasztember volt, aki néhány nappal azelőtt, hogy Bukowiecet elhagytam, arra járt, hogy ellopott tehenét visszaszerezze, s akit Ka ...i’ csak teljes tekintélyének latbavetésével tudott a határőrök karmaiból kiszedni. Szerfelett megörült nekem, kínált amivel csak tudott, de balszerencsénkire csak azzal nem volt képes szolgálni, amire leginkább vágytunk. Nemcsak a magyarországi híreknek volt híjával, de még azt se tudta megmondani, merre állomásozik a legközelebbi hadtest. Ez a falu ugyanis a Bieszcady legmagasabb vonulatának végvonalán fekszik, lakói pedig ritkán kelnek át a hegyen s hagyják el ezt a félreeső szegletet. Csak azt tudta megmondani, hogy Slawnyban, amely négy órányi járásra fekszik Bisztrától,² nemzetőrség táborozik. Megígérte, hogy odavezet minket.

Általam soha nem látott hegyeken, meredélyeken, szakadékokon átvágva, a San folyóval majdhogynem egy ponton eredő Ung folyó forrásvidékén átkelve jutottunk el Slawnyba. Az úton főként az ösztökélt, hogy minél előbb találkozzunk olyasvalakivel, aki minket fogadni és eligazítani tud. Négy órás kimerítő menet után értük el az első slawny-i házat, a kocsmát. Már messziről kivehető volt egy gesztikulálva beszélgető kis fekete alak. Amikor már csak egy lépés választott el tőle, egy civil ruhát viselő zsidó emberre ismertünk benne, aki a vidék legmagasabb méltóságaként, teljhatalmú magyar ágensként mutatkozott be nekünk. Noha külseje egyáltalán nem keltett bizalmat, töretlen tetterekészségéről azonnal meggyőződhettem, amikor irodájába, azaz a kocsmába kísért, ahol a néhány nappal azelőtt a lutowski vásáron látott három zsidóra esett a pillantásom.

Tőle tudtam meg azt is, hogy Nagy-Bereznánál, egy mérföldnyire Slawnytól van egy kis magyar tábor, amely Dembinski³ eperjesi és Kazinczy⁴ munkácsi tábora között mintegy összekötétként szol-

1 Valószínűleg József Kaweckiről van szó, aki 1845-től Bukowiec tulajdonosa volt.

2 Bisztra?

3 Dembinski, Henryk (1791–1864) honvéd altábornagy. A Varsói Hercegség hadseregének tisztjeként végigküzdte a napóleoni háborúkat. Az 1830–31-es lengyel szabadságharcban tábornok, rövid ideig a lengyel hadsereg főparancsnoka. E kinevezését, hímevét, bravúrosan végrehajtott litvániai visszavonulásának köszönhette. 1849 januárjában Kossuth hívására Magyarországra érkezik. Február 5-től honvéd altábornagy; egy hónap múlva eltávolítják. 1849. április 19-től a felsőmagyarországi hadsereg főparancsnoka. E posztjáról május 24-én lemond. Léköszönését mind Kossuth, mind Görgey elfogadják, s helyére június 1-én Wysocki tábornokot nevezi ki. Ezután derül ki, hogy Dembinski most is hirtelen volt, s nem gondolta komolyan a lemondását. Az ennek nyomán támadt huzavona miatt Wysocki gyakorlatilag csak június 15-én tudta elfoglalni új állását. Dembinski rövid idő múlva újból főszerephez jut; a Szeged térségében összevont honvéderők főparancsnoka lesz, de ekkor sem váltja be a hozzá fűzött reményeket. A temesvári csatavesztés után kimenekül.

4 Kazinczy Lajos (1820–1849) honvéd ezredes. 1849 június elejétől az Ung-Ugocsa-Bereg-Máramaros megyében lévő csapatok főparancsnoka, s egy gyalogos tartalékhadosztály szervezője. Aradon halálra ítélik és október 20-án agyonlövik.

gált. Ígéretet kaptam arra nézvést is, hogy beajánl a bereznai táborparancsnokhoz és az ungvári kormánybiztoshoz,⁵ noha egy zsidó ajánlásban nem nagyon bíztam. Természetesen csaknem az egész éjszakát átbeszélgettük és abban a reményben aludtunk el, hogy mielőbb elérjük vállalkozásunk célját.

Másnap reggel már hűlt helyét találtuk az ágensnek, de ott volt a nemzetőrség parancsnoka Vé...ssy százados⁶, aki már ránk várt s intézkedett, hogy ökrösfogaton mehesünk tovább. Mással ugyanis aligha lehetett volna átkelni, mert az Uzsok és Berezna közötti postautat, amely az Ung folyó és az azt szegélyező égbeszökők sziklák között kanyargott, 500 öl hosszan hatalmas közsiklák torlaszolták el. Meg kell említenem, hogy Vé...synál már megérkezésem után kifogott egy huszárkapitány, kivel Przemyslben Bilinski tanácsosnál⁷ találkoztam. A százados, mikor megtudta, hogy találkoztunk, rendkívül megörült, mivel Bilinski a sógora volt.

Úgy haladtunk, mint a kígyó. Minden egyes torlaszál ki kellett szállnunk és megannyi akadályon kellett átsegitenünk a szekeret. Az egyik útkanyarulatnál hirtelen megvillant egy fegyver... aztán még egy... és még egy. Hirtelenjében tizenegynéhány felfegyverzett férfiú termelt elő. Ha ez máskor történik velünk, biztos, hogy útonállóknak véltem volna őket. Az egyiküknek ugyanis gyutacsos, a másikuknak kapszlis, a harmadikuknak kovás puskája volt, míg a negyedik pisztolyt markolva hadonászott. Ruházatuk elképesztően tarka-barka volt. Egy szó, mint száz, Rinaldini bandája sem lehetett volna különb. – Akkor persze könnyen rájött az ember, hogy magyar őrjáratl van dolga. Főként azután, hogy feltartóztattak, s mivel nem tudtak velünk szót váltani, egy magyar táborba kísérték minket. Szerencsére felúton összeakadtunk egy tejeles szájú magyar főhadnaggyal, aki úgy-ahogy értett németül és nem csak kellemetlen kísérőinktől szabadított meg bennünket, de azt is közölte velünk, hogy a bereznai tábor tisztjei tudnak jöttünkről és türelmetlenül várnak ránk.

Alig haladtunk tovább, ismét fegyverek villantak a távolban: egy öreg nagybajszú strázsamesterrel az élen huszárrőröz közeledett. Amikor meglátott bennünket, két sorba állította a bajtársait s az egész egység szívből jövő kiáltással fogadott minket „Éljen a lengyel!”⁸ Ez volt az a kiáltás, amit akkor ugyan nem értettem, de a magyarok részéről megannyi csatában végigkísérte a lengyeleket. Az egész tábor ezzel fogadta őket, amikor Kassánál megmentették a sereget, ezt harsogta az egész magyar hadsereg, amikor Tarcalnál, Szolnoknál egész zászlóaljokat vertek szét.⁹ Nem találok szavakat megindultságom leírására, amikor a strázsamester leszállt a lováról és szívbéli öleléssel köszöntött bennünket magyar földön, s közben könnyek gyöngyöztek végig ősz bajuszán... Pedig csak egyszerű strázsames-ter volt.

Éjfél körül érkezünk meg a táborba: a tiszték már aludtak, csak a bakák beszélgettek itt-ott fojtott hangon, hogy föl ne verjék bajtársaikat. Nem maradt más hátra, mint hogy a szekéraljban töltsük az éjszakát, s ez hűvös éjjel, könnyű öltözetben nem volt valami kellemes.

Június 22.

Az ébresztő aztán mindenért kárpótolt. Tiszték karéja vet körbe bennünket. Kérdések özönét zúdították ránk, úgy hogy érkezésünk se volt rájuk válaszolni. Egy sátorba invitáltak bennünket, ahol ételben, italban kedvünkre dúskálhattunk. Kellemesen telt az egész nap, de az a vágyunk, hogy minél előbb a mieink között, ismerőseink és barátaink körében legyünk, továbbutazásra ösztökélt bennünket... Szívélyesen búcsúpotharat – többek között tokajit – üritettünk. De ami igaz, az igaz: Ilyvóból egy nap alatt eljutottunk Barlatówbá, ahol éjszakáztunk, itt meg alig tettünk meg pár lépést. Pribék őrnagy¹⁰ ugyanis, aki az egész sanoki körzetet ismerte, a kijelentésükre, hogy sanokiak vagyunk, nemcsak, hogy tovább engedni nem akart, hanem igyekezett végleg a táborban tartani minket. Egy napot valóban a táborában töltöttünk, de ezzel mit se veszítettünk, mert másnap az ő lovai repítettek bennünket, mint a zúgó Ung fölött süvítő szél, Ung vármegye festői völgyein át egészen Ungvárig.

5 Pribék Miklós őrnagyhoz és Eötvös Tamás Ung és Bereg megyei kormánybiztoshoz.

6 Az eredetiben szinte olvashatatlan név: Kékessy? Vékássy? Bona Gábor kötetiben sem Kékessy, sem Vékássy százados nem szerepel. Igaz, Kékessi (Blauhóm) Mihály a Kazinczy-hadosztály vezérkari főnöke volt századosi rangban. Esetleg róla lehet szó? (*Bona Gábor*: Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848–49-ben. 2. kiadás. Bp., 1987. 196. o.)

7 Bilinski tanácsos. Esetleg Ignacy Bilinskiről (1828–1900), vagy apjáról lehet szó.

8 Eredetiben magyarul.

9 „egész zászlóaljokat vert szét” – Az 1848. december 11-én vívott vesztes kassai csatában Wladyslaw Tchorzniczi alezredes 84 főből álló s gyalog harcoló „ulánusszázada” mentette meg a szétvert északi hadtest Bárcánál hagyott ágyúütegeit. Az 1849. január 22-i tarcali győzelméhez a felső-tiszai hadtestben harcoló kislétszámú lengyel légió is hozzájárult. Az 1849. március 5-i szolnoki csatában Poninski őrnagy 120 emberből álló „dzsidászrede” kezdeményezte a Ferenc József dragonyosezredet szétverő lovasrohamot.

10 *Pribék Miklós* (1811–1856) honvéd őrnagy. 1849 tavaszán az Ung megyei mozgó nemzetőr-zászlóalj őrnagya, majd május végétől az ebből alakult 106. honvédzászlóalj parancsnoka. Néhány havi várfogság után kegyelmet kap.

Szót kell itt ejtenünk az irántunk oly élénk érdeklődést mutató ágens szerencsétlen végéről is. Amikor ugyanis az őrnagy meglátta őt, amint éppen komoly ábrázattal jelentéstételre jelentkezett nála, a következőket mondta neki: „Tudom, már mindent tudok. Tűnj a pokolba!” – „De őrnagy úr!” – „Aha, és még egyet akarok mondani: ha még egyszer meglátlak a határon, felkötöttek az első fára”. Ezt követően felén fordult és mintha mi sem történt volna, folytatta a diskurzust. Űgyet sem vetett szegény ágensre, akit e dictum verbum teljesen letaglózott, s nem várva be a kilátásba helyezett ígéret teljesülését, illa berek, nádak erek, eltűnt:

mint szürke számár a ködben,

hogy bottal üthettük a nyomát.

Ungvárott a Magyar Kaszinóban megtudtuk, hogy a Kormánybiztos,¹¹ aki ki kellett volna, hogy adja útipasszusunkat, nincs a városban. Mit volt mit tennünk, bementünk a Kaszinó nagytermébe, hogy legalább a sajtóból megtudjuk, mi újság. Meglepett bennünket, amit a Kaszinó szalonjában látnak.

Az olvasóterem tele volt atillás szakállasokkal és díszes egyenruhás honvéd- és huszártisztekkel. Egy középre tolt asztalon állt a legtermetesebb szakállas és harsányan olvasta a magyar „Közlöny”¹² legfrissebb híreit. Az őt karéjozó kórus percenként tapsorkánnal fogadta szavait. Mi úgy álltunk ott, a német plundránkban, mint Bálám számára. Már-már előtött a keserűség, mert a kutya se törődött velünk, amikor egy úr kivált a hallgatóságból, s bávatag ábrázatunkról látva, hogy külföldiek vagyunk, hozzánk lépett. Miután megtudta, hogy lengyelekkel van dolga, beszédbe elegedett velünk s megintvált a szállására, amely ugyanabban a hotelben volt, ahol mi laktunk. Beszélgetésünk során mindenre kitértünk s megletem benne azt, amit később annyi magyar emberben hiába kerestem: a nemzeti előítélettől mentes egészséges logikát. Hosszú órákat beszélgettünk. Búcsúzóul azt a szívességet tette nekünk az illető uraság, hogy Kazinczy tábornoktól¹³ a kormánybiztoshoz pénzért igyekvő kapitány postakocsiján helyet kaptunk. A kapitány Szobráncra, a fürdőhelyre igyekezett, mivelhogy Eötvös ott tartózkodott. Akkor még nem tudtam, hogy a tehetséges tisztként köztiszteletnek örvendő Kazinczy tábornok nevét később átközödve ejtik ki, s hogy ő lesz az ki nekem is vesztemet okozza.¹⁴

Június 24.

Egy-kettőre legyűrtük a Szobráncig tartó négy mérföldes utat s hamarosan feltűnt az iwoniczihez hasonló fekvésű fürdőhely. Összeszorult a szívem, amikor a Kormánybiztos lakhelyeül szolgáló kis palotához közeledtünk. Eszembe jutottak Dorosz szavai: „Mint a harcost rajtakapja. Megfaggatja”¹⁵

A verandán egy terebélyes asszonyosság üldögélt. Pontosan olyan, mint a megboldogult Hanenszylé asszonyosság. Teljesen elfedte természetével az aranybrokátos kanapét. A kapitány köszöntésére éppen csak felpillantott a kezében tartott újságból s bicentett pirosposzsgás fizimiskájával. – Nagy baj – gondoltam –, itt Ónagysága hordja a kalapot... És igazam volt. De erről később. Pazar irodájában, aranybrokátos köntösben, havanna-szivart pöfékelve terpeszkedett Eötvös kormánybiztos, a kormányzó teljhatalmú hivatalnok. Irodatisztek, írkokok, írkokocskák hada nyüzsgött körülötte. Szerfelett kedvesen fogadott s rendkívüli meglepedésére szolgált jövetelünk, mivel már hetek óta nem kapott biztos híreket Galíciából.

Itt némileg több teret kell szentelnem beszélgetésünknek, merthogy az bizonyos fokig rávilágít a magyarok lelkiületére... Amikor a határ mentén gyülekező oroszok számáról faggattak, azt válaszoltam, hogy itt karnyűjtásnyira, a határ túloldalán 40 000 ember áll, Krakkó és Morvaország felé másik 40 000 vonult fel, a Stryji és a Csemovici körzetekben 20 000 állomásozik. Ez azt jelenti, hogy összesen 100 000-en vannak és még ugyanennyi várható! – „Ha! Ha! Ha!” – így a kormánybiztos – „Minden bizonnyal téved az úr! Csak a gyávák s a rosszhiszeműek ülhethnek fel az ilyen híreknek. Az én megbízható értesüleim szerint az oroszok feleennyien sincsenek, s éppen hogy csak megindultak. Különben szentül meg vagyok győződve róla, hogy nem vonulnak be Magyarországra.”

11 Eötvös Tamás (1800–1867) nemzetőr őrnagy: ellenzéki politikus. 1848 júniusától nemzetőr őrnagy, novemberől Munkács ideiglenes parancsnoka. E posztjáról 1849 február elején kerül az Ung megyei nemzetőrség élére, s lesz egyben Bereg és Ung megye kormánybiztos és Bereg megye főispánja. A szabadságharc leverése után hat év várfogságra ítélik.

12 Közlöny – a kormány hivatalos lapja.

13 Kazinczy Lajos nem volt tábornok, csupán ezredes.

14 Slaski utalása a zsigiből, 1849. augusztus 25-i fegyverletételre vonatkozik, amelyet Kazinczy ezredes a reménytelen hadihelyzetre való tekintettel, a lengyel légió és más alakulatok tisztjeinek tiltakozása ellenére határozott el.

15 Dorosz szavai – feltehetően az illyóvi Nemzeti Tanács emigrációból hazatért tagjáról, Slaskiék ismerőséről lehet szó.

Erre tételesen felsoroltam neki, hol, mikor, mennyien vonultak át, s én magam a saját szememmel hol láttam őket. Már-már sikerült meggyőzőnöm, amikor Őnagysága ellentmondást nem tűrő hangon közbekotyogott, hogy az lehetetlen, s így ennyiben maradtunk. Végigfutott a hideg, bele-gondolva abba, hogy a környék valamennyi vezérő tábornokát ezen iroda látja el hírekkel, ráadásul itt székelte Magyarország egyik legrátermettebb, teljhatalommal felruházott kormánybiztosa.

Nem akarván haszontalan diskurzust folytatni, kértük, hogy írja alá útlevelünket Wysocki kassai táborába.¹⁶ Nem időztünk tovább a legkülönfélébb rendű és rangú vendégektől nyüzsgő fürdőhelyen, hanem gyalog nekivágtunk a legközelebbi faluba vezető útnak. Onnan aztán bérelt lovakon mentünk tovább baljós előérzetektől kísérve, nyomot hangulatban. Felfoghatatlan volt számomra a magyarok vak elbizakodottsága: megnyervén néhány csatát Ausztria ellen máris azt hitték, hogy az égvilágon senki se mer rájuk kezet emelni! Rájuk senki! A maroknyi vitéz, de rosszul felfegyverzett és kiképzett katonára, akik csak a külhoni légiók vasfegyelmére és végtelen odaadására támaszkodhattak. – Az ezredesek ezredeiktől, a tisztek zászlóaljaitól és századaiktól távol múltatták az időt, emiatt az ellenség gyors benyomulása határtalan káoszt válthatott ki, s mindazt, ami ezzel jár.

Ezen a napon még egy állomást magunk mögött hagytunk és Kassától két mérföldnyire töltöttük az éjszakát. Itt már nyugtalanító hírek keringtek az orosz betörésről és a Barwineknél¹⁷ vívott csatáról. Nem adtunk nekik teljes egészében hitelt s nyugodtan aludtunk. Hajnali háromkor Eperjes felől ágyúdörgés verte föl a csöndet. Felültünk az ágyban s gondterhelten hallgatóztunk, mert ugyan nem először remegett bele a dobhártyám, de amikor belémhasított az, hogy elkéstünk, hogy még mielőtt tette kerülne sor, áldozatul esünk –, megrémültem. Gyorsan kipattantunk az ágyból és néhány páráló lovat kivezetünk az istállóból, hogy mielőbb Wysocki táborába lehessünk.

Június 25.

hajnala ködös-párás volt. A ködtakarót csak helyenként ütötte át a napsugár, be-beragyogva a széles országot, ahol rajtunk kívül teremtett lélek nem volt. – Végre felkaptattunk a teljesen ködbe burkolózó Kassai hegy tetejére –, ahol hitelen szekerek jelentek meg. Az eszeveszeten csörömpölő szekerekről – kérésünkre – csak „muszka!”, „muszka!” kiáltással válaszoltak. A hegytetőn végre szem-betalálkoztunk a 14. honvédszászlóalj tizenegynéhány felfegyverzett katonájával s ōmagyukkal,¹⁸ aki előttünk pár órával hagyta el Szobráncfürdőt, de már nem jutott el időben az egészségéhez. Sebbel-lob-bal elmondta, hogy Dembinski elővédje, amelynek Bulharyn volt a parancsnoka,¹⁹ Barwineknél helyt áll ugyan a muszákák ellen,²⁰ de Morva megye ellenséges érzületű lakói járhatatlan ösvényeken, a torlaszokat és a csapatokat kikerülve Dembinski seregét oldalba kapták és kivetették eperjesi állásából: Dembinski Kassán át Miskolc felé vonul vissza, ahol erősítéseket remél!

Itt kell kitérnem a magyar hadsereget erőinek ismertetésére is, mert a sajtóban hamis képet festettek róla. Én saját személyemben kötődtem hozzá, másrészt szemtanúk beszámolói alapján képet alkot-hattam róla! Dembinski északi hadserege a világgá küntölt 40 000 fő helyett 12 honvéd zászlóaljából, 12 huszárszázadból, a légió 8 század gyalogosából, 4 század ulánusból, s 6 tüzérezredből állott. Ez az erő tartozott Dembinski személyes parancsnoksága alá!²¹ A balszárnyon egy előretolt honvéd zászlóalj,

16 Wysocki, József (1809–1872) a lengyel légió fő szervezője. 1849. május 6-tól tábornok, a Miskolcon szerveződő lengyel légió főparancsnoka. Június 20-án a légió már megszervezett egységeit Kassán át Eperjesre rendelte. A tervezett ütközetre azonban mégsem került sor, mert tudomást szerzett az ellenség nyomaszó túlerejéről, s június 22-én az Eperjesen összevont haderőnek elrendelte a visszavonulást. Összecsapásra az ellenség elővédjével két nappal később, Lemesnél kerül sor.

17 Barwineknél csak kisebb előőrsi golyóváltásra került sor.

18 A 14. honvéd zászlóalj a VII., Poeltenberg Ernő vezérőrnagy vezette hadtestben Győrnél állott. Az említett katonák a 13. vagy a 16. honvéd zászlóaljhoz tartozhattak; az őrnagy említése azonban arra mutat, hogy a 13. zászlóalj katonáiról van szó, mert az ő parancsnokuk Keresztes Imre őrnagy volt; míg a 16. zászlóalj parancsnoka Rohrman Károly százados.

19 Bulharyn, Jerzy (1798–1885) honvéd ezredes. Részt vett az 1830–31-es lengyel szabadságharcban, majd a 30-as évek elejének galíciai összeesküvő mozgalmaiban, emiatt Magyarországra kellett menekülnie. 1849 őszén a lengyel légió társzervezője, majd december 29-től formálisan a főparancsnoka. 1849 januárjában Klapka felső-tiszai hadtestben dandár-, majd hadosztályparancsnok. Április végétől a 9. hadtestben hadosztályparancsnok. Kossuth a törökországi emigrációban tábornokká nevezi ki.

20 Június 20-án Lófalunál, 21-én Héthársnál, 23-án Somosnál került sor összecsapásra. A héthársi csatározásban nem Bulharyn, hanem Tadeusz Idzikowski őrnagy, dandárparancsnok vezette a magyar csapatokat, a lengyel gyalogságot közvetlenül Konstany Matczyrnski százados.

21 Wysocki közvetlen parancsnoksága alá a IX. hadtest és a lengyel légió már megszervezett egységei tartoztak, mintegy 10 000–10 500 ember.

egy század légiós és 40 huszár működött Görgey Ármin parancsnoksága alatt két ágyúval.²² Nagyberezsnánál állott Pribék őrnagy egy honvéd zászlóaljjal, egy huszárszázaddal és 2 ágyúval. Odébb, a jobb szárnyon, Munkácsnál 6 honvéd zászlóaljjal, 2 század lengyel vadással, 4 lovasszázaddal és 3 ágyúútéggel Kazinczy tábornok állomásozott.²³ Ha Dembinskit jobban tájékoztatják a dolgok állásáról, ezen erőket összevonhatta volna, s húszegynéhány ezer emberrel még győztesen helyt is állhatott volna az oroszokkal szemben. Így azonban Görgei Ármin különítményét Türocszentmárton alatt bekerítették és elfogták²⁴, Pribék a támadás elől jobbra kitért és csatlakozott a Munkács falai mögött tétlenkedő Kazinczyhoz. Dembinski, aki így megfosztódott fele haderejétől, állandó visszavonulásra kényszerült, hogy hadtestét ne semmisíthessék meg.

A Görgei Artur vezette főhadisereg ütközetlétszáma 60 000 ember volt. Csupa reguláris gyalogezredekéből, s régi huszárezredekéből állott, s emellett állandó összekötöttese volt Komárom 30 000 fős helyőrségével. Körülbelül 90 000 embert állíthatott ki a 120 000 főt számláló egyesült orosz-osztrák erők ellen. Ha ehhez hozzászámítjuk még a többi vár helyőrségét, a déli hadsereget és Bem 30 ezer fős hadtestét, a magyar hadsereg létszáma így se haladta meg a 180 000 főt. Vele szemben 200 000 orosz, 80 000 osztrák, 60 000 szláv és oláh állott.²⁵

De térjünk vissza a mi utunkhoz! A magyar őrnagy ezen szavaira ott helyben megfordultunk és ugyanazon az úton siettünk visszafelé, amin jöttünk. E retiráda során, mialatt egy szekérre felkapaszkodtam, elveszítettem a Dyziótól kapott pénztárcát, benne 3 imperiállal és 20 ezüsthúszassal. A többi pénz szerencsére az oldaltáskámban volt. Az általunk nemrégiben odahagyott, néptelen, nyugodt kisvárosban megannyi lázasan beszélgető embercsoport támadt. – Mi anélkül, hogy bárkivel is beszédbe elegyedtünk volna, az ivóba siettünk, hogy elüssük éhünket és további útunkhoz előfogatot szerezzünk. Egy pillanat múlva benépesül a terem. Két illető kivált a tömegből s bárgyún komoly ábrázattal közölte velünk, hogy minden bizonnyal nyugtalanságot szító rémhíreket terjesztettünk, s ezért a bíró színe elé vezetnek bennünket. – Kikísértek az utcára: egy pillanaton belül szoros embergyűrű záródott körénk. – Szerencsére a menekülő szekerek ugyancsak nagy felfordulást okoztak, s így mi, élve a kínálkozó alkalmammal, az első üres fogatba vetve magunkat megúsztuk a kellemetlenséget. – Némileg megkönnyebülve kérdeztük a kocsis, hová megyünk. – „Újhelyre.”²⁶ – „Nincs még ott orosz?” – „Nincs.” – „Rendben. Legyen hát Újhely.” – A közbülső állomáson, ahol a lovak kifújták magukat, egy kövér szolgabíró meginvitált magához. – Ott találtuk a fiát, egy huszártisztet és egy magas sovány zsidót, aki a lengyel légió századosi egyenruháját viselte. Együtt akartunk tovább menni, de mivel nem tudtunk abban megállapodni, hogy melyik útvonalon – elváltunk. Mindenki ment tovább a maga útján. Két hét múlva Kolozsvárot mint sebészorvost láttam viszont az említett századost: az ifjabb Rappaport, az ilyvői Rapp doktor fia volt.²⁷

Június 26.

Késő éjjel érkezünk meg Újhelyre. A város visszhangzott a nők és gyermekek jajveszékelésétől, a menekülő szekerek csörömpölésétől. A hullámzó lármából időnként élesen kihallatszott egy-egy hívóvó huszár vágató lovának csattogása. Mindez együtt nem tette kellemessé az éjszakánkat, bár a porta, amely értékeinek pakolásával volt elfoglalva, az ágyait rendelkezésünkre bocsájtotta. Alig aludtunk két órányit, amikor azzal a kellemes újsággal ébresztettek fel, hogy a felderítésre küldött huszárok az ellenséges előőrsök rendkívül gyors közeledéséről hoztak hírt. – Jajveszékelés, felfordulás, majd egy pillanat alatt kiürült a város. Ki-ki ingóságával együtt elpárolgott. Lovat ugyan már

22 *Görgei Ármin* (1812–1877) honvéd alezredes. 1848 szeptemberétől százados a 19. honvéd zászlóaljnál. 1849 április közepétől őrnagy és egy különítmény parancsnoka Felső-Magyarországon. Július elejétől alezredes és a Feldunai hadsereg központi hadművelési irodájának vezetője. Előbb 14 évi várfogságra ítélik, majd rövid idő múlva kegyelmet kap.

23 Kazinczy ezredes hadosztálya 1849 június közepén 4260 főből, 305 lóból és 10 lövegből, július 6-án 7299 főből 694 lóból és 23 lövegből állott. A hadosztály alakulatai nem lengyelek voltak.

24 1849. június 22-én Türocszentmártonnál csak Görgey Ármin különítményének egy részét, azaz a 2 honvédszázadból, 2 huszárszázakból álló felderítő különítményét kerítették be és verték szét Grabbe csapatai.

25 Görgey Feldunai hadserege a komáromi várőrséggel és Görgey Ármin különítményével együtt június közepén kb. 47 000 főt számlált kb. 9600 lóval és táborig löveggel. A nyári hadjáratban elszenvedett veszteségeket ugyan pótolták a Komáromba érkező újoncszállítmányok, de így is csupán a sereg létszámának szinten tartásához voltak elegendők. A vele szemben álló osztrák-orosz erők létszáma kb. 82 000 fő volt, 336 löveggel. A magyar hadsereg összlétszáma a várőrségekkel együtt érthet el a 180 000 főt. Az orosz-osztrák csapatok összlétszáma mintegy 375 ezer fő volt – a nemzetiségi felkelők nélkül. A román felkelők összlétszáma 10–20 000 fő között ingadozott.

26 Sátoraljaújhely.

27 Wladyslaw Rucki munkájában az erdélyi lengyel légió két orvosa szerepel név szerint: Sobieczanski és Rappaport.

korábban se lehetett kapni, de most aztán ezer dukátért se jutott hozzá az ember. Nem volt mi mást tenni, mint nyakunkba kapni a lábunkat, s amilyen gyorsan csak lehet, eltűnni a pokolba, merthogy a kozák kancsukáktól való félsz is űzött bennünket. Előbb az ispánok, főszolgabírók, szolgabírók és más cifrangosok négyesfogatai robogtak el mellettünk, majd a kurtanemesek szerény bricskái, végül meg a még szerényebb zsidó ekhözsekek, teli síró-rívó porontyokkal, s velük elegyest az újhelyi szatócsok tehertaligái. Apránként úrrá lett rajtunk a szomorúság. Mind komorabbak lettünk, mígnem végleg magunkra maradtunk az országúton.

Egyszer csak patadobajt hallottunk – szerencsére nem kozák, hanem postalovakét. – „Megállj!” „Megállj!” És 20 ezüsthuzas lefizetése ellenében a postakocsis úgy döntött, hogy elvisz minket Sárospatakra. Vágtattunk, mint a szélvész és kellemes látványban vagy részünk: a Bodrog túlszárnyán kozákok cirkáltak, de mi kikacagtuk a vitézeket, mert a Bodrogon nincs híd.

Sárospatakon megállt a postakocsi, mi pedig benéztünk a vendégfogadóba, amely tele volt megszeppent urakkal és dámmákkal, kik éppen reggel félbehagyott toalettjük befejezésével voltak elfoglalva. Ha lett volna rá időnk, kedvünkre hódíthattunk volna, mert nyugodt ábrázatunkkal ugyancsak kiríttunk a félelemtől sápadt dunamenti lovagok közül. Márpedig köztudott, hogy a nők nem kedvelik a gyávákat. Két óra pihenés után Sárospatak apránként kezdett kiürülni. Az én Miluniom az utcákat járva ráakadt arra a négyes fogatra, amely bennünket Miskolcra vitt volna, s most egy urasághoz készült. Két órák Olaszliszván voltunk, ahol alkalmam volt az első üveg tokajit meginni. Éppen akkor kísérték át vasra verve Hurban szlovák légiójának maradékát. Négy órák elhagytuk a Tokaj és Miskolc közötti útelágazást.

Villámként száguldottunk, s én fejemet lehajtvá gondolataimba merültem... Hiutelen piros lángot vetett előttem egy csapka s ezüstös vállrojtok villantak a szemembe... fölpillantottam. – „Czechowski!” – „Edmund!” – Arra ocsúdtam föl, hogy egymás nyakába borulunk. – „Hová mész?” – „Miskolcra, Wysockihoz”. – „Ott már oroszok vannak!” – „És az őrnagy úr hová?” – „Bemhez. Kolozsvárra. Tartsatok velem.” – „Én az őrnagy úrral akár a pokolba is”. – „Akkor hát megegyeztünk”. – Átültünk a szekere s fél óra múlva megpillantottuk a tokaji hegyet, egy óra múlva pedig a menekülők áradatával ellepett Tokajt.

Egy ellenségtől éjszaka meglepett város nem mutathatott volna nagyobb özőnvíz utáni felfordulást, mint amit láttunk. Vásáros nap volt: a környékbeli polgárok, mivel semmit sem gyanítottak, rengeteg marhát hajtottak oda. – Aztán, te jószágos ég: menekülő szekerek, bricskák, lovak és emberszamarak meg állatszamarak zúdultak rájuk, magukkal sodorva a sátrakat, felborítva a standokat..., az egész tömeg az egyetlen Tisza-híd felé hömpölygött. Valami nagy vitéz szét akarta romboltatni a hidat az utászokkal, mire ők a hídra özőnlöttek – s alig sikerült a robbantást megakadályozni. Miután meggyőződünk róla, hogy a hidat nem fenyegeti veszély, leszakadtunk a menekülőkről, hagytuk, hadd menjenek. Mi jól betokajizva 4 órák keltünk át a Tisza túlszárnyára, Rakamazra. 6 órák szedték szét a hidat, a kozákok 10 órák lepték el Tokajt.

A Tiszán túl kezdődik csak az igazi Magyarország. Mind a tájat, mind az embereket illetően. A táj pusztá, végeláthatatlan, sehol egy fa, sehol víz. A vándor se a szemét, se fáradt tagjait nem pihentetheti meg. Állsz a szénaboglya tetején és nézel jobbra: mezőség, pusztá, odébb az egykedvűen hömpölygő Tisza. Mintha megfertőzte volna a vidék egyhangúsága: a Tiszán túl arra is síkság (és semmi más). Nézel balra: mocsarak, szittyók, tavak, s a vadvízek fölé madarak felhője húz... Mögötted a Tokaji hegyesség. Azt látod most is, jóllehet három nap és három éjszaka, hogy menekülsz tőle. Előtted egy két mérföldnyire elnyúló falu templomtornya – fölötted színtelen égbolt. Körötted a zenélő tücskök, a rikoltozó vízimadarak és a vonuló szekerek keréknyikorgása által megzavart, mindent átható mély csönd. Itt senki se kel magányosan útra, csak szekérkaravánnal. Az egyedül úton levő hamar eltévedne. A vidék népe viszont mokány, talpraesett, legény a talpán: erős mint a medve, s akként is védi barlangját, ha kéretlen látogató érkezik. Ez volt az a vidék, ahol az első zászlóalj és lovasszázadok megalakultak, amikor Kossuth pusztájukhoz hasonlóan nyílt proklamációja fegyverbe szólította őket.

Rakamazon összetorlódtak a szekerek. Nagy tülekedés támadt az előfogatokért. Ordítózás, sivítozás mindenfelé. Egyszerre húsz fuvaros esik neki a bírónak: vonják, lökdösik, ráncigálják. A bíró erős, mint egy atléta, fölragad egy farkósbótot s leteríti a hozzá közelebb esőket, a többieket meg az ablakon át hánnya ki, mint a rohadt almát. A többi fuvaros az erősítésükre siet, a hajdúk meg a parasztok a bíró védelmére kelnek: szabályos csata alakul ki, te, jó ég, az úton lévő dámmák között is. Csak az ott állomásozó huszárszázad állítja helyre a rendet. Parancsnoka, Slonecki kapitány, ²⁸ az iskolatársam bátya volt, aki, miután fölsírmerte Czechowskit, saját lovait fogatta be a bricskánk elé, s még a közösség összes előkelőségei előtt útnak indított bennünket.

28 *Slonecki, Rudolf* (1819-?). A szabadságharc kitörésekor huszárfőhadnagy a 6. Württemberg huszárezredben. 1848 elejétől főszázados és ezrede tartalékszázadának parancsnoka.

Június 27.

Az éjszakát a pusztán töltöttük. Június vége felé jártunk, de éjszaka metsző hideg volt. Úgy hogy én, mivel Galiciából könnyű nyári ruhában keltem útra, dideregtem, s egész éjjel le se húnytam a szemem. Ez reátok nézve annál is kellemesebb, mert (tőlem) nem hallotok oly harsány címen írt poemát, mint *éjszaka a pusztán*. Pedig ezt, ha meleg bekecs hevíti fagyos költői lelkemet, biztos, hogy meg nem ússzátok. – A magyar kocsison kívül még annak maskaraszerű felesége is velünk tartott, aki ugyancsak elszorakoztatott bennünket. Czechowski ugyanis elhitette vele, hogy tudok magyarul, bárhogy is szabadkoztam. Vagy két órán át be nem állt a szája, mígnem hogy hiába, nagy dühösen learisztokratázott. Alkonyatkor értük el Nánánst²⁹, a Hajdúság fővárosát, annak a néptörzsnék székelyét, amellyel Attila ráijesztett Európa anyámasszony népeire. Valóban, a hajdúk őriztek meg legtöbbet eleik, a hunok jellemvonásaiból. Nánás 1000 lakosú község, odébb Böszörmény még nagyobb, s még távolabb Debrecen, Magyarország második fővárosa, amelyet az tett híressé, hogy miután Windischgrätz elfoglalta Pestet, ott tartották az országgyűlést. Ezek során a város nap mint nap bizonyosságot tett hazafiasságáról és a közösségért hozott áldozatkészségéről.

Debrecenben nem tudtak az oroszok betöréséről. Mi voltunk e sorcsapás első hírhozői. Emiatt, amíg az elfogat cseréjére vártunk, ezernyi kérdéssel árasztottak el minket. Már-már^a a lovak közé csaptunk, amikor odalépett hozzánk egy glazékesztyűs illető, kezében lovaglóostorral. – „A lengyel bajtársak a légióban szolgálnak? Kikhez van szerencsém?” – „Czechowski”. – „Slaski”. – „Hogyan? Slaski? Csak nem az ilyvői tanácsos fia? Kinek otthonáról Mania annyi jót írt.” – „Mania? – s nekem kihez van szerencsém?” – „Bialoskurski!” – „Csak nem az osztrák főhadnagy?” – „De igen, aki most hadifogoly.”

Erre anélkül, hogy válaszoltam volna, körbenéztem, hol az őr, vagy a felvigyázó honvéd. Mire ő mosolyogva folytatta: – „Tudom, kit keres, de hiába. Harmincheten vagyunk itt tisztok, s valamennyien szabadon járunk-kelünk, a többiek mind a magyar hadsereg szolgálatába álltak. Hülyék lennének megszökni. Mi itt 30 forint zsoldot kapunk s a városon belül nem korlátozzák szabadságunkat. A városkapun kívül az első paraszt belénk vágná a kaszáját, cséphadaróval verné be a gyűlölt ellenség koponyáját.”³⁰

A főhadnagy szavainak bizonyossága szerint mégse bántak oly barbáru a hadifoglyokkal, mint azt a német sajtó világgá kürtölte. Mi több, jobb sorsuk volt, mint nekünk. De erről majd később.

Debrecentől négy postaállomásra fekszik Nagyvárad (Grosswardein). – Terméketlen sík vidék – köves, homokos halmokkal tarkítva. Nem volt részünk semmi olyasféle látványban, amely az egyhangú tájkép után megnyugtatót volna. Először láttam Magyarországon olyan eszközt, amellyel az áruházt megtorolták: akasztófát. Rajta asszott hullát hímált a szél. Később Erdélyben, ahol az oláhok kegyetlen vadságukkal és a szászok kimeríthetetlen fortélyos áruházzal fittyet hánytak Bemnek, ki igazságérzetükre apellált, több ilyet láttam.

Június 28.

Hajnaltól Nagyváradhoz közel megálltunk egy kocsmában, mivel a három nap és három éjjel tartó utazás a futárszekéren alaposan kimerített bennünket. Belépünk a kocsmába, hát két egyenruhás illetőre esik a pillantásom. Egy asztal körül ültek. Amikor meglátták Czechowskit, feltűnően zavartan pattantak fel. – „Czechowski, hogy kerülés máris ide?” – „Jordan! Los, öreg harcos! benneteket meg mi szél fújt erre?” – Nem tudtam e harsány kérdéseket mire vélni, de mint később kiderült, a következőkről volt szó: Bem, akinek csupa ügyefogyott parancsnokok álltak a légiója élén, belefáradva örökös intrikáikba s a kölcsönös bepanaszolásokba, s meggyőződve róla, hogy az érintettek egyike se különb a deákné vásznánál, elküldte Jordan őrnagyot,³¹ a franciaországi tisztiskolát megjárta fiatal embert, hogy kerítsen egy öreg, tapasztalt katonatisztet, akire rábízhatja a lengyelek szervezését és parancsnokságát. Ő maga ugyanis egyedül nem tudott pusztán velük foglalkozni, lévén a nyakán az ország minden gondja-baja.

Los és Czechowski éppen akkor érkeztek Miskolcra, mint ő. Jordan, úgy gondolván, hogy könnyebben befolyása alatt tarthatja Lost, mint Czechowskit, mivelhogy az utóbbi katonai tekintélyét res-

29 Hajdúnánáson szervezték a magyarországi lengyel légió 2. zászlóalját.

30 A Mihail Ivanovics Cseodajev tábornok IV. hadteste közeledtének hírére támadt zűrzavarban június 30-án a városban tartózkodó ötvennyolc osztrák tiszt közül a nép hármat agyonvert, tizennyolcat megebesített. A városi tanács a lincselés ügyében nyomozást rendelt el.

31 *Jordan, Wladyslaw* (1819–1891). Részt vesz az 1846-os galíciai felkelésben. 1848 novemberétől századosi rangban Bem segédtisztje. Decemberben – többek között Dembinski Magyarországra hívása ügyében – Párizsba utazik. Visszatérése után őrnagyként ismét Bem segédtisztje. 1853-tól alezredes a török hadseregben.

pektálnia kellene, pártfogásba vette Lost és lóhalálában elindult vele Nyíregyházára. Czechowski, miután másnap se Lost, se Jordant nem találta Miskolcon, ám tudván, mi lehet úticéljuk, Tokajnak fordította szekere rúdját. Így futottunk össze vele. Mindketten fontosnak tartották, hogy mielőbb Bem színe elé kerüljenek, ezért a nyaktörő sietség, amelynek az okát eddig én képtelen voltam felfogni. A két rossz közül a jobbikat választották; látszólag jó képet vágtak e törzstiszti találkozóhoz s egy bricskába szálltak, s merthogy már nem tudták maguknak kikaparni a gesztenyét, közösen tervezgették azt, hogy mi legyen.

Mi Gerczynski kapitánnyal a másik bricskában hallgattuk egy vén baka adomáit, ki megjárván Itáliát, Törökországot és Algériát, vaskos történeteket mesélt a török és arab szerájokról, a beduinokról és a beduin nőkről, s a hátralévő utat imigyen kellemesen eltöltve gördültünk be dél körül Nagyváradra.

Nagyvárad nyüzsgött a zajos erdélyi és bánsági vendégektől, kik innen is onnan is azért jöttek, hogy (Kossuth) Lajos tüzes szónoklatait hallgassák – s Bem apó szelíd ábrázatát mustrálják. Merthogy ők Magyarország két leghíresebb és legrajongottabb férfiúja; az európai forradalom óriásai – egyikőjük a lelkesítés, másikójuk a végrehajtás mestere. Három napja azért jöttek Nagyváradra, hogy a közeli fenyegető orosz támadás kapcsán tanácskozzanak.³² De jött a hír, hogy nincs már idő a tanácskozásra, így egyikőjük elutazott talpra állítani, lelkesíteni a nemzetet, a másikuk védelmezni a gondjaira bízott országrészt ősi ellenségével szemben, akit Varsó és Osztrolenka csatatereiről jól ismert, (de) már alkalma volt vele Nagyszébennél is találkozni.

A városban több lengyelrel találkoztam: – Langie kapitánnyal-nem kapitánnyal³³ – az ifju Zarzycki-val³⁴ (ki az utászoknál szolgált), s többekkel, kik Bem seregében, többekkel, kik Dembinskinél szolgáltak. Mindkét oldalt az az ocsmány becsvágy fűtötte, hogy a másiktól verbuváljon, csábítson át embereket a saját soraiba. Estéknént pedig a szállodában találkoztak, hogy kölcsönösen mocskolják egymás vezéreit. A civakodó lengyel képe az 1848-as egyetemi bizottság tagja számára persze nem jelentett újdonságot, annál nagyobb meglepésemre szolgált, amikor e jeleneteket magam mögött tudhattam, s a négyesfogat Erdélybe röpített, ahol a harc, a dicsőség, a kitüntetés (– a vezér dicséretének) vágya, s mindaz, aminek elébe nézhetett az ember, lelkesedéssel töltötték el az ifjút.

Június 29.

A vezérkari tisztek előre mentek, mi pedig Gierczynskire vártunk, aki a bakákkal elment inni. Fáradtságos mászkálás után akadunk rá, s így csak 11 körül tudtunk elindulni. Őszintén szólva nem bízunk abban, hogy az őrnagyot Kolozsvár előtt utólérjük. Útközben az oláh hegyekben éjszakáztunk. Hogy ott, azt a megerősített faluvégi őrségeken, a bokrok között sűrűn megbúvó őrszemeken és a bennünket ellenségesen méregető lakosokon lehetett észrevenni.

A hideg futkosott a hátunkon, mert az oláhok az egyenként elfogott foglyokkal nem tréfáltak: annak, akinek meg kellett halnia, előbb a nyelvét tépték ki, majd a szemét sütötték ki, legvégül pedig a kezét és a lábát vágták le. Ez volt a szokásos halálnem, mert a fanatizált csűrhe bosszúja féktelen volt.

Elhagytuk Feketetőt, a bevehetetlen hegyszorosot, ahol többszárzan dolgoztak a megerősített őrhegyek és a torlaszok építésén. – Az út folyvást a hegyek között vezet, amelyek nem oly fokozatosan növekednek, mint a mi Kárpátjaink, hanem hirtelen válnak behavazott csúcsokkal tarajozott óriásokká. Mindenfelé csupa szakadék, minden vad, mint a szurdokokat lakó hegyirablók. A hegyek között – miután kijutottunk egy hatalmas szurdokból, a szemközti hegyoldalban – fénygírland lobbant föl. – „Mi az?” – kérdeztem a kocsi. – „Hát mi lenne? Az oláhok költöznek át egy biztonságosabb helyre.” – Valóban azok: az oláhok, akiket Bem a völgyekből kifüstölt, a legbevehetetlenebb hegyek, szurdokok közé vetették be magukat, de a Tábomok rendíthetetlen tettereje ott is utolérte őket. Ha ugyanis pár nap nyugtot hagytak nekik, elég volt egy lélegzetvételnyi pillanat, s máris meglepték a magyarokat. Erről tanúskodott a császárhű harcosok által földig rombolt Nagyenyed,³⁵ a 10 000 lemészárolt asszony és gyermek, s a mintegy 100 felperzselts és kirabolt falu.

Éjfél volt mire elértük Kolozsvár kapuját. – „Állj! Ki vagy?” – kiáltották felénk a magyar őrok. – „Lengyelek, katonák!” – „Jóéjszakát!” „Jóéjszakát!” – Egy hosszú, csendes, néptelen utcán mentünk

32 Kossuth és Bem 1849. június 19–20-án találkozott Nagyváradon. Következésképp Slaski téved a találkozás dátumát illetően.

33 *Langie, Antoni* (1829–1866). Fontos szerepet játszott a galíciai nemzeti mozgalomban. Galíciai megbízatásból visszatérve ő vitte a Rembowski által szervezett dzsidásszakaszt Debrecenből Erdélybe. Emlékirata szerint Kossuth megbízásából Magyarországon maradt a kormányzó családja mellett. Letartóztatták, bebörtönözték. Emlékiratát 1860-ban vetette papírra.

34 *Zarzycki* utászfőhadnagy.

35 Nagyenyedet másodszer 1849. január 9-én dúlták fel Axente-Sever román lánzsásai; irtózatos mészárlást hajtottak végre a lakosság körében.

végig. Mindenütt kioltották a mécset. A zárt ablakok mögött csak itt-ott csörrent kard, s a zárt ajtók mögül csak helyenként szűrődött ki hangosabb magyar beszéd. Hol szálljunk meg? Nem tudjuk, hol Czechowski? – hol vannak a mieink? Miután hosszasan küszködünk az álommal és a szilvapálinkával, Gierczynskinek eszébe jutott egy ismerős kocsmá, ahová hosszas zörgetés után végül beengedték az eltévedt vándorokat. Rettenetesen álmos voltam, így aztán nem tudtam felismerni a borozgató társaságot. Gierczynski néhány kortyot ivott a hazára, majd német nyelven tört frázisok ütötték meg a fületem s máris az igazak álmát aludtam. Oly mélyen, hogy még az égzengés, villámcsattogás se zavart volna.

Erdély

Június 30.

Csak másnap délben tudtak felrúzni. Ötözködés közben tudtam meg, hogy sajnos lengyel baka nincs már Kolozsvárott. Bem mindnyájukat magával vitte Besztercére a muszkák ellen. Gierczynski már reggel elutazott, mi pedig Milko (Leszczynskivel) alvajáróként tébláboltunk a piactéren. A szerencse útunkba terelte Czechowskit. – „Jó, hogy találkozunk, mert mi dél után indulunk a tábornokhoz.” – „Akkor mi is megyünk”. – „Várjátok inkább it.” – „De őrnagy úr, hová gondol? Az lehetetlen.” – „Hát jó! Gyertek akkor Zarzyckihoz”.³⁶

Kíváncsi voltam erre a figurára, akiről már Nagyváradon annyi rosszat hallottam. Bementünk a Bethlen-palotába. Zarzycki alezredes Kossuth nővérének (sógornőjének – K. I.) Meszlényinek a vőlegénye,³⁷ egy ízig-vérig roicé, elgondolkozva ült a széken. – „Á, Czechowski! tudod, hogy Gierczynskit lecsukattam. Képzeld, századosnak adta ki magát, pedig Bem sohase adott neki ilyen rangot.”³⁸ Miskolcon a demokratákkal mulatozott, századosi gázsit húzott. Tipikus demokrata! Nem tudom, mit nem képzelnek ezek az emberek magukról? – Czechowski ekkor mutatott be minket, mint önkénteseket! – „Á, á... remek! – A tábornok biztosan beveszi őket hadfiaknak” – (nota bene, ez inkább lenézés volt, mintsem különösebb kegy) – Tudod, köztünk szólva, Bem pár napja összecsapott az oroszokkal. Mit nem tesz az Isten, az egyik diákuracska bevágja magát Piotrowski hintájába és mint hírhez, lóhalálában Kolozsvárra vágat. Meglátod, mit teszek vele. Kiköpött demokrata. Nem tudom, mit nem képzelnek ezek az emberek magukról!³⁹ Nagy vonalakban ez a beszélgetés is jól jellemezte Zarzyckit. Bővebben majd később róla.

Minden arra bízott, hogy mielőbb útnak induljunk. Alig haraptunk valamit a Kossuthhoz címzett vendégfogadóban, s ismét Zarzycki előtt találtuk magunkat. A Kossuthhoz címzett fogadóban játszódtott le a tragédia Piotrowski egyik főhadnagyával, kit Zarzycki magyar tisztek jelenlétében megaláztatott. Megfosztotta rangjelzéseitől és elkergette őt Kolozsvárról, Erdélyből.³⁹ Baj van – gondoltam –, nagy baj! – Mi köze ennek hozzánk! – Ez nem katonai! – Elvesztettem a kedvem és ettől a pillanattól kezdve Zarzycki engem is hozzászámíthatott ellenségeim közé hosszú-hosszú sorához, akik amúgy se szívesen bocsájtanák meg neki, egykori osztrák tisztnek és Vogel⁴⁰ kedvencének azt, hogy márhólnapra úgy felvitte Isten a dolgát. Annál jobban gyűlölték a gögös diktátort.

Kettőkor indultunk el. A társaság Zarzyckiból, Losból, Czechowskiból, Jordanból, Zarzycki segédtisztjéből, Janusiewiczből⁴¹, mi kettőnkől és még egy személyből állott, kinek röviden megraj-

36 Zarzycki, Dionizy (1821–?) A Nugent gyalogezred hadnagya. 1848 decemberétől honvéd százados és Bem segédtisztje. 1849 márciusa végétől őrnagy, július közepétől alezredes. 1851-től Oszman bej néven a török hadsereg alezredese.

37 Itt valóban Kossuth hűgáról, Meszlényi Rudolfné, Kossuth Zsuzsannáról (1817–1854) van szó; arról azonban nem tudunk, hogy gyengéd szálak fűzték volna Zarzycki alezredeshez. Jó volt viszont a kapcsolata a már említett Władysław Jordan őrnaggyal: de az ő eljegyzésükről sem tudunk. Kossuth másik húga, Kossuth Emília férjét Zsulavszky Zsigmondnak hívták; lehet, hogy Slaskit ez a lengyelesen hangzó név tévesztette meg. Zsulavszky 1831 után, Zygmunt Zulawskiként került Magyarországra.

38 Gierczynski Walenty esetében Zarzycki fellépése eredményes lehetett, mert neve a Wysocki-emlékirat végén közzétett civil emigránsok listáján szerepel – rangmegjelölés nélkül. (Wysocki, 148. o.)

39 Kajetan Wincency Müller hadnagyról van szó, aki a bécsi légióval került Erdélybe, s ott később beállt a lengyel légióba. 1848 júniusában, orvosi tanácsra, betegszabadságot kért Zarzyckitól, aki botrányos jelenetek közepette azonnal leszereltette honfitársát, anélkül, hogy illetményét kifizette volna. Az esetet a *Honvéd* szerkesztője is szóvá tette: *Honvéd*, 1848. június 20.

40 Vogel, Anton (?–1867) cs. kir. vezérőrnagy. Az 1849 áprilisában Felső-Magyarországra betörő osztrák hadosztály parancsnoka.

41 Janusiewicz a „fiatal emigrációnak” az 1848-as galíciai eseményekben fontos szerepet játszó tagja. A nyomozati aktákták kiemelik litvániai származását.

zolum a portróját. Egy Beck⁴² nevű poznani lengyelről van szó, akinek a feleségébe a Tábormok állítólag szerelmes volt. A férj, miután tudomást szerzett a Tábormok hadisikereiről, odahagyta a hivatalát és a családját, Magyarországra szökött, hogy a tündöklő csillag fényében sűtkérezhessék. Tisztára úgy festett, mint Hegel: hosszú orr, filozófus termet és szőfűzés jellemezte. Katonás vonást szemernyi se lehetett benne felfedezni: ulánus ő úgy volt, ahogy a hajdú harangöntő.

Utunk folyamán némiképpen megismerkedhettem a légio történetével. Amikor megérkeztem, az erdélyi légio két csapatból állott. Az első, amelynek Piotrowski ezredes volt a parancsnoka, Kowalski őrnagy gyenge zászlóaljából⁴³ és Przewlocki kapitány⁴⁴ vörös hajtókás ulánusainak két századából, valamint egy vadászcsapatból állott. Ez utóbbinak Podhajski főhadnagy⁴⁵ volt a parancsnoka. Ezt a légiot még Máramaroszigeten Piotrowski kezdte el szervezni. Februárban-márciusban 96 embere volt, áprilisban, miután Bleszynski,⁴⁶ egy ilyvői festő és őrnagy lett szervezője, aki színpadra való, ötnegyed rőfnyi magas, hamis arannyal kivart csapkát húzott a fejükbe, 200 embert számlált. Júniusban, miután sorait az oláhok elleni hadjárat megritzította (a főttebbi parancsnokok alatt 30 tisztet és 300 ember számlált) Dés és Beszterce között táborozott.⁴⁷ Bleszynski Kolozsvárott ült kóterben, mivel nem tudott elszámolni 16 000 forintra. Váltig állította, hogy a csapkák nyelték el a pénzt; Bem Woronieckit állította a helyére.⁴⁸ A másik légios csapat Zarzycki parancsnoksága alatt egy erős gyalogoszászlóaljából – parancsnoka: Strzelecki őrnagy⁴⁹, két század kékcspakás ulánusból – parancsnokuk: Lipinski őrnagy⁵⁰ és Maleski kapitány⁵¹ összesen 400 gyalogosból és 150 lovasból állott. Nemcsak kétszer oly erős és jobban szervezett, alaposabban felszerelt volt, mint az első, de Bem táborában tartózkodott s tisztjei is jobbak voltak.

Ezen kívül rendelkezett egy fél ágyuüteggel is, amely az oláhok elleni hadjáratban derekasan helyt állt, noha az volt az első hadjárata.

Miután vázlatos képet adtam a légiónkról, visszatérek utazásunk leírásához. Elhagyván Kolozsvár kapuját és első földhányásait, felgyűjtött falvakon, fáktól megcsupasított utakon, néptelen udvarokon vonultunk végig. Mindez amit láttunk, mindennél jobban tanúskodott Urbannak⁵² és fegyelmezett hadainak retirádájáról. De még beszédesebb tanúi voltak azok a rongyos, nyomorult gyerekek, akik varjúhadként gubbasztottak otthonuk romhalmai körül s éhhalállal küszködve, beesett szemmel heverték az árokban. Kenyér után tátogtak, de nem volt senki, aki enniük adjon, mert az apjukat saját

42 Tudomásunk szerint Bem 1848-ban nem járt Poznanban. A történetírásnak nincsenek hiteles információi a tábormoknak a gyengébb nemhez fűződő kapcsolatairól. Az említett Beck felesége pedig semmi esetre sem azonos azzal a Wilhelmine von Beck (Beck Vilma) nevű állítólagos bárónővel aki 1848–49-ben kémszolgalatokat teljesített a magyar hadseregnek, s működéséről tökéletesen megbízhatatlan emlékiratokat hagyott hátra.

43 *Kowalski, Ferdynand* (1817–1870), százados. Összeesküvésbeni részvétel miatt menekülnie kell Orosz-Lengyelországból (1843). Poroszországban egy évre bebörtönzik, mint menekültet (1844). Kiszabadulása után Franciaországba távozik. 1847-ben a párizsi lengyel Katonai Iskola növendéke. 1848-ban a przemysli akadémiai gárda instruktora. Magyarországon előbb Rembowski őrnagy segédtszítje, majd az erdélyi lengyel légio 2. zászlóaljának szervezője. Engedetlensége miatt hadbírótság elé állítják, de az ítélethozatal előtt megszökik. Törökországban csatlakozik egykori bajtársaihoz. Az emlékiratokban olykor őrnagyként szerepel.

44 *Przewlocki, Klemens Lukasz* (1818 v. 1819–1873), kapitány. Öccsével, Waleriannal együtt Magyarországon harcol. Az erdélyi lengyel légio lovasságának egyik szervezője. A krími háború idején a török hadsereg ezredese. 1863-ban csatlakozik a cserkesz felkelőkhez.

45 *Podhajski, Eugeniusz* százados az erdélyi lengyel légio vadászcsapatánál.

46 *Bleszynski v. Blyszynski, Teofil* (?–?) őrnagy. Az 1831-es lengyel szabadságharcot századosként küzdötte végig. Az emigrációban a Lengyel Demokrata Társaság tagja. 1848-ban az ilyvői Nemzeti Gárda egyik századának parancsnoka. Besztercén az ő nevéhez fűződik a lengyel légio első századának szervezése.

47 Az 1849. június 8–18. között Kemény Farkas ezredes vezetésével lezajlott, az érchegységi román felkelés felszámolását célzó hadjáratban nem vettek részt a lengyel légio egységei. Slaski utalása valószínűleg a havasok észak felől történő cernirozásra (ostromzár alatt tartásra) vonatkozik.

48 *Woroniecki, Mieczyslaw* (1825–1849), honvéd alezredes. 1848 januárjától hadnagy az 1. (János) dragonyosrezredben. Júliusban vadászcsapatot szervez Pesten s a nyár folyamán a Délvidéken harcol. Október közepétől őrnagy. 1849 februárjától az erdélyi lengyel légio egyik szervezője. Áprilisban alezredessé léptetik elő. Augusztus elején Dessewffy tábormok segédtszítje. Szőregnél fogságba esik. Halálra ítélik és 1849. október 20-án felakasztják.

49 *Strzelecki, Michal (Erazm ?)* (1816–1836), honvéd őrnagy. A bécsújhelyi Katonai Akadémia növendéke. Zászlós a 30. gyalogezredben. 1841-ben összeesküvésbeni részvétel gyanúja miatt leszerelik. Részt vesz az októberi bécsi forradalomban. 1848 decemberétől százados Bem törzsében. 1849. július 1-től az erdélyi lengyel légio 1. zászlóaljának szervezője és őrnagyja. Az 1863/64-es lengyel szabadságharcban hal hős halálát.

50 *Lipinski, Izidor* (?–1849), őrnagy, az erdélyi lengyel légio lovasságának szervezője. Kolerában hal meg.

51 *Malecki*. Valószínűleg elírás és Maluskiról lehet szó. L. a 64. sz. jegyzetét!

52 *Urban, Karl* (1802–1877) (1851-től von, báró), a cs. kir. 17. (2. oláh) határőr gyalogezred ezredese, Felső-Erdélyi katonai parancsnoka. Altábornagyként hal meg.

portájukon mérszárólták le, anyjuk pedig otthonuk romjai alatt lelte halálát. Nem lehet azon csodálkozni, hogy a „pardon” oly csekély visszhangot vert a magyar harcosok szívében.

Hátat fordítottunk a pusztítás eme képeinek, mert a szívünk ugysz tele volt keserűséggel. Pár mérföldenként váltottunk lovakat. Elhaladtunk Torda mellett, ahol a Bánffy grófok híres ménesei vannak, de nem volt érkezésünk megtekinteni őket. Estére már Marosvásárhelyen voltunk. Azt reméltük, hogy ott találjuk a lengyel lovasságot is.

Marosvásárhely néptelen, csendes: látszik, hogy Erdély leghazafiasabb városa. Az ifjuság fegyvert fogott és elment Bem apóval védeni a hazát, a nők pedig a zárt ablakok mögött zászlót hímeztek és tépést csináltak. Tizenegynéhány lengyel ulánus kószált az utcákon. Azok, akik nem jutottak lószerszámhoz. Tekintetükön látszik, hogy szégyennel tölti el őket a tétlenség, akkor, amikor testvéreik harcolnak. Rendre azzal a kérdéssel állnak elő, hogy van-e már nyereg. Szeretnének egy szempillantás alatt a harcmezőn, teremni, ahol lehet, hogy a halál vár rájuk, lehet, leteríti őket az első orosz ágyúgolyó.

Július 1.

Hajnaldott, mire Szászrégenre értünk. Szerencsétlen város, szerencsétlen emlékhelye annak a bosszúnak, amit a székelyek az áruló szászokon álltak.⁵³ A magyarok eme esküdt ellenségei, akik ellenük nem személyesen harcoltak ugyan, mégis a legérzékenyebb sebet ütötték rajtuk. Nem tudta őket sem Bem atyai jóindulata jobb belátásra bírni, se Damaszkín⁵⁴ vasmarka megtörni: a magyarok legcsekélyebb kudarcának visszhangjaként ellenük fordultak, fellázadtak, bűjtatták a felfegyverzett oláhokat, élelmet szállítottak az ellenségnek, tájékoztatták őt Bem csapatainak elhelyezkedéséről. Egy szó, mint száz, ellenséges kémek, segélyhadak, szállítók voltak. E tengernyi árulással túlfeszítették a húrt, míg végül – s ezt később maga Bem is helyeselte – Szászrégent a földdel tették egyenlővé.

Hajnaltban a felázott, agyagos földűton elindultunk Tekére, remélvén, hogy a Tábarnokot még ott találjuk. Elkéstünk: már nem volt ott. Huszonnégy órával azelőtt hagyta el Tekét, és senki se tudta, mi történt vele. Mintha a föld nyelte volna el.

Ahhoz, hogy bármit is megértsünk a Tábarnok mozgásából, röviden vázolnunk kell a hadszínteret. Erdély kulcsponjtja, mármint bevehetetlen kulcsponjtja a Borgóprundi hegyszoros. Akinek az a kezében van s némi tartalékkal rendelkezik a közeli Besztercén, annak nincs mit nyugtalankodnia Felső-Erdély miatt.

Ím, az a szoros a Tábarnok kezében volt s nyugodtan foglalkozott a déli területek ügyeivel. Egyszer csak jön a hír, hogy a parancsnok gyalázatos megfutamodása miatt a muszkák bevették a hegyszorosot. Ó villámgyorsan összevonta a keze ügyébe eső erőket s három napon belül pár ezer emberrel visszavette Besztercét, a világ e páratlan szép fekvésű hadállását. Beszterceből két út vezet Kolozsvárra: az egyik Dés felé, a másik Marosvásárhely felé. Ha mindkét utat ellenőrzése alatt tartotta, akkor az egyiken is és a másikon is visszavonulhatott, míg az üldözésére indult ellenséget állandóan az fenyegette, hogy elvágiág a visszavonulási útját. A másik csapat ugyanis merész hadmozdulattal véget vethetett az ellenség visszavonulása reményének. Bem, miután a háromszoros túlerő kiszorította Besztercéről, szokása szerint szakadatlan utóvédharcot víva vonult vissza Tekére, ahol új erőket vont magához, s közben parancsot adott a többi egységnek, hogy vonuljanak Besztercére, maga pedig 40 óráig tartó erőltetett menetel, fizetett veztőkkel kelt át a hegyi utakon. Nyilván az volt a terve, hogy az ellenség hátába kerüljön, s mialatt Dés felől előlről is támadják, két tűz közé fogja és teljesen megsemmisítse őt.

Így álltak a dolgok, amikor Tekére érkeztünk. A város mintha teljesen kihalt volna. A szász lakosok a hegyekbe húzódtak, csak a poggyászt őriző 200 fős osztag lepte el a piacteret és a szomszédos utcákat. Nem titkolták, hogy innentől kezdve már veszélyes útszakasz áll előttünk, mivel a környék hemzsegett a hegyek között és a szurdokokban meghúzódott szász és oláh menekültektől. Ráadásul az ellenséges előőrsők Tekétől egy mérföldnyire cirkáltak, így könnyen beléjük ütközhetünk. A tekei helyőrség már ezen az éjszakán várta az oláhok támadását. Választhatunk: vagy a városban koncoltatjuk fel magunkat, vagy a hadtest nyomába szegődve tesszük kockára az életünket. Kupaktanácsot tartván úgy döntöttünk: égen-földön, de megkeressük a Tábarnokot. A fegyvertárból puskát és töltést vételeztünk és Isten nevében elindultunk. Vakmerő vállalkozás volt – sohasem felejttem el, s ha csak magam lettem volna a részese, el se hinném, hogy megtörtént. Amikor elhagytuk a várost, meg-

53 Szászrégent 1848. november 1-ről 2-ra viradó éjjel rabolták ki és gyűjtötták fel a székely felkelés erői. Slaski itt némileg későbbi eseményeket is visszavetít, hiszen Bem ekkor még nem volt az erdélyi magyar erő parancsnoka.

54 *Damaszkín György* (1815–1857), honvéd alezredes. 1849. február 22-től, mint őrnagy a 73. zászlóalj parancsnoka, június 21-től alezredes, a besztercei hadosztály parancsnoka. Aradon 12 évre ítélik, de rövid idő múlva kegyelmet kap.

számoltuk, mennyien vagyunk: nyolcan voltunk. Zarzycki és Janusiewicz még Marosvásárhelyen faképnél hagytak bennünket.⁵⁵ Mindegyikünk puskát tartott a vállán és pisztolyt az övébe tűzve. Négyet ütött az óra, amikor kigördültünk Tekéről, s a három mérföldre fekvő Besztercének fordítottuk a sze kerünk rúdját. Az utat egyikünk se ismerte.

Alig tettünk egy mérföldet, a szemközti hegyoldalon, de irdatlan távolságban, felfedeztünk két huszárt: egy oláh kémet üldöztek. Figyelmüket szerfelett lekötötte ez a hajsza, mert mindkét fél rendkívüli fürgeségről és találékonyáságról árulkodott. Végre, egy óra hosszat tartó vadászat után elkapták a kémet. Minket már ha akartak, se láthattak volna, mert lefelé ereszkedtünk a hatalmas hegyről, befelé egy ritkás, de végeláthatatlan tölgyerdőbe.

– „Vigyázat!” – kiáltotta Czechowski az első szekérben. Jobbra tőlünk, vagy 100 lépésre fehér szíjazatok villantak – összesen hat. Lövés nélkül haladtunk el egymás mellett.

– „Vigyázat!” – kiáltotta Jordan. Balra, legfeljebb 100 lépésre egy svalizsér⁵⁶ ügetett. „Lőj!” kiáltotta egyikünk. Jordan lőtt, de célt tévesztett. A svalizsér eltűnt a fák között.

Baj van, tekintetes úr, le kell térnünk a főútról! – És máris, ott helyben letértünk a hepe-hupás, gyökérhálós, köves erdőaljára. Minden pillanatban fel akartunk borulni. Közben lassanként beesteledett. Egyszeriben fehérén kirajzolódott egy ház, majd egy másik, végül egy egész falu. A falu felől tizenegynéhány szekér keréknyikorgása hallatszott „Hó! Hóha!” kiáltások kíséretében. Élelmi-szerszállító szekér-vonat volt, vagy 10 szekér, megrakva kenyérrrel és szalonnával. Strzelecki segédtszitéjének, egy főhadnagynak a vezetésével egy huszárszakasz kísérte. A szekerek körül vagy 20 éhes székely téblábolt. Megbabonázva szitták be az élelem illatát. A falu kihaltnak tetszett: minden ajtaja, ablaka bezárva. Teremtett lelket se látni, a mi lovaink meg fáradtak, fel kellene váltani az előfogatokat, meg kellene tudakolni az utat, mivel ez a szállítmány két órával előttünk hagyta el Tekét.

A segédtszitének jó ötlete támadt, ráfordult a székelyekre, akik 5 perc múlva fülön fogva odacipelték az ásitozó bírót. Az a világ összes szentjére esküdözött, hogy nálánál igazabb hazafit nem hordott hátán a föld.

Megtudtuk tőle, hogy a Tábormok hajnali négykor vonult át Neudorfon, merthogy úgy hívták a falut. Oly váratlanul, hogy még arra is volt a magyaroknak érkezése, hogy az utcán elfogjanak egy svalizsér járórt. A Tábormok két vezetőt fogadott fel, hogy átkeljenek a hegyutakon. Hogy most merre lehet? Ki tudja?

Ennyi elég volt egy megszeppent embertől. Lovakat váltottunk s nekivágtunk a hegyeknek. A kocsisok közül kettő cigány volt, a többi szász. Közvetlenül Neudorfon túl egy hatalmas hegy emelkedik. Késő este lett, mire, szűnni nem akaró esőtől kísérve, megmáztuk. Míg be nem sötétedett, felismertük a patanyomokat és az ágyú kerekeinek nyomait, de a hegytetőn minden addig kivehető jel beleolvadt a homályba. Ahhoz azonban nem férhetett kétség, hogy a sereg nyomában vagyunk. Leereszkedtünk a hegyről, biztosak lévén benne, hogy elmaradozó katonákra akadunk, akik pontos felvilágosítással szolgálhatnak.

A hegy derekától lefelé az erdő sűrűbb, tömöttebb lett. Miután a szélső fákat magunk mögött hagytuk, a hegy lábánál elterülő kis völgybe értünk. Pár száz méterrel odébb a sűrű homályon átférlettek a falu, község, vagy város szélső háza. „Állj! nem árt az óvatosság!” – kiáltotta Czechowski. – „Főhadnagy!” – szólta oda a segédtszitének – „Keríts elő valakit és szedd ki belőle, merre a tábor?”

Annak ellenére, hogy helyzetünk fölől biztosak voltunk, mindegyikünk visszafojtott lélegzettel hallgatta, hogy a főhadnagy mit beszél a szásszal. – „Átvonult-e erre valamilyen hadsereg?” – kérdezte az ablakból kihajolt embert. „Nem, tekintetes úr, nem vonult át erre senki, viszont jött egy Besztercéről és tábort vert körülöttünk, mert azok a hitvány magyarok úgy meglepték a mieinket, mintha az égből pottyantak volna. Emiatt aztán azoknak vissza kellett vonulniuk!”

Szegény szász, bizonyára azt hitte, hogy egy orosz ulánussal beszél. A főhadnagy, lélekjelenlétét megőrizve nem hagyta, hogy a szász rájőjjön a tévedésére, mert az mindnyájunkra nézve végzetes lehetett. Egy pillanat, s a szász felpohegült szájjal feküdt a földön, kis csapatunk pedig a lehető legnagyobb csendben elkezdett visszahúzódni: Czechowski retirádát rendelt el.

Mindvégig megőriztük hidegvérünket: a lovak, a szekerek, az emberek nesztelen árnyakként vonultak a felázott földön, amikor hirtelen, mintegy 1000 lépésnyi távolságban, ügető lovasegység pataszaja és kardcsörgés verte föl a csendet. Balszerencsénk e baljós visszhang gyorsabb mozgásra ösztökélte a szekereket és ez felkeltette az ellenség figyelmét. – „A szekereknek végük” – suttozta csendesen, de határozottan az őrnagy. – „Mindenkinek ugyszi az erdő széle, s ott várja a további parancsaimat!” – Ezt követően mindenki némán az erdő felé vetette magát. Az ellenséges lovasság vágtaiba fogott. Alig értük el az erdő szélét, már hallottuk is a svalizsérok üdvrivalgását, amely jelezte, hogy pogglyászunkat elfogták, s bennünket is ugyanaz a veszély fenyeget. Az őrnagy továbbra is vál-

55 Zarzycki alezredes Marosvásárhely tőrparancsnoka lett.

56 Svalizsér (cheveaux-léger): könnyűlovas, pallossal, karabéllyal, pisztollyal felszerelt csapatnem tagja.

lalta a parancsnok szerepét: „Tizenöt métert húzódjunk be az erdőbe! Állj! Keressétek meg az utat!” Őt perc sem telt belé és a székely a fák között a közeli útra vezette a szekérkaravánt, jöllehet olyan sötét volt, hogy két lépésnyire se lehetett látni. A gyalogság csatárláncba bomlott a fák között és azt a parancsot kapta, hogy csak az ellenség közeledésére vonuljon vissza. Mégpedig nem az ellenkező irányba mint mi, hogy félrevezesse az üldözőket. – A lovasság elől és hátul sorakozott fel, középen Los fogata és a két megmentett szekér: az egyikén én, Milko, Beck meg a légió három szlovák katonája ült, a másikon hat székely.

A gyalogságra nézve veszélyes parancs, amelyet egyébként morgás nélkül fogadtak és teljesítettek, mentett meg bennünket. Amit ugyanis Czechowski sejtett, bekövetkezett: a szalzsérosok, megtudván a szász kocsisoktól, micsoda zsákmányt engedtek ki a markukból, nem mertek bennünket az erdőben üldözőbe venni, hanem bevágtattak a faluba, fellármázták az elővédet, és így fél óra múlva tekintélyes gyalogság szállta meg az erdő szegélyét.

A székelyek híven teljesítették a parancsot s csak akkor kezdtek visszahúzódni az erdőbe, amikor a gyalogság puskalövésnyire megközelítette őket. De a recsegő-ropogó gallyak s a muszkák mind közelebből hangzó vad kiáltásai érzékeltették az üldözők jelentős tömegét és gyors közeledését.

Mindegyikünk visszafojtotta lélegzetét, hogy ne vonjuk magunkra az ellenség figyelmét. A zuhogó eső is elmosott részünkről mindenféle neszt. De éppen akkor, amikor a muszkák lármája velünk egyvonalban, de túlnan hallatszott, s már-már azt hittük megmenekültünk a közvetlen veszedelemtől, az ezredes fogatának szász kocsisa, s nem akarván elszalasztani a kedvező pillanatot, oly iszonyatosat „hahózott”, hogy zengett belé az erdő. – „Elvesztünk!” – kiáltotta az ezredes, de mielőtt a szász megismételhette volna áruló kiáltását, megvillant a székely szablyája (puskatusa), s a kocsis szertűzött koponyával hevert a földön. Kiáltása ennek ellenére véres gyümölcsöt termelt, mert erdőszerte mgdördültek a fegyverek s a muszkák a visszavonuló gyalogosaink közül többet eltaláltak.

– „Uram!” – sügta oda a cigány az ezredesnek –, adjatok egy dukátot, s én kiviszlek innen titeket.” – „Ki vállal a szavaidért kezességet?” – „Itt, ez a holttest”, – válaszolta a cigány a halott szászra mutatva – „Meg aztán nincs számotokra más menedék, uram!”

Természetesen, nem volt más választás. A cigány előreszökkent és öt perc múlva megtalálta a mellékösvényt. Helyben megfordulván, az addigi utunkhoz viszonyítva szinte merőlegesen ereszkedtünk alá. Az ezredes fogatának lovai mindegyre elcsúsztak úgy, hogy ki kellett fognunk őket. Tizenketten húztuk folyvást visszatartva a szekeret a rettenetes síkos, agyagos hegyi úton. Minden pillanatban el-elcsúszott valamelyikünk, s a kiálló kövekkel, gyökerekkel felsértette kezét, lábát. Ráadásul mindez éjjel. Az éjszaka pedig sötét volt, mint a kriptában. Jobbra szakadék, mögöttünk a muszkák. Ha valamelyikünk addig nem tudott imádkozni, ott megtanult, mert mindnyájan előbb hittük, hogy üttött az utolsó óránk, mint hogy megmenekültünk.

Még nem pitymallott, amikor leértünk a hegy lábához. – Ekkor, itt fogták be az első pár pihent lovat a fogat elé, mi pedig, miután felváltottak bennünket, sorra felkapaszkodtunk a szekerekre, hogy bezötyögjünk Neudorfba⁵⁷, ahol megpihentünk és előfogatokot váltottunk volna szándékunk szerint. A balszerencse megint engem hozott össze Beckkel. Alig hunytam le a szememet és zuhantam mély álomba, iszonyatos kiáltásra riadtam, s a szekér is megrándult alattam. Emlékezetes viadal szemtanúja lehettem: az én Beckem éppen akkor gurult le a szász kocsissal együtt a sáros országútra. Noha a váratlan ébredés rámijsztett, a hirtelen párviadal láttán kitört belőlem a nevetés. A hosszú, szikár filozófus, az óriáskígyó, fojtó öleléssel fonta át karjával és lábával a kövér, pohos szászt, aki szinte elmerült az országút sarában. Mindketten artikulatlanul üvöltöttek, úgy hogy nem lehetett megkülönböztetni, ki kit ver. Mielőtt a szekérről lekászálódtam, a csata már el is dőlt. Még hozzá egyértelműen a filozófus javára. Így nekem csupán az a szerep maradt, amelyet Sizinier játszott a *Párizs rejtelmében*, vagyis: hogy kiszabadítsam a félholtra fojtott kocsist és megtudakoljam e váratlan összecsapás okát.

A dolog a következőképpen festett: a szász vagy szándékosan, vagy figyelmetlenségéből egyenesen tovább hajtott akkor, amikor a szekerek jobbra elkanyarodtak. Szerencsére nem tett kétszáz lépést, amikor a felriadt filozófus nem éppen finoman tartotta őt vissza attól, hogy az oláhok táborába fuvarozzon minket.

Visszafordultunk. A bakák a kocsmá előtt táboroztak. A tiszték az egyik szobában metélték le – a szó szoros értelmében – a sarat a ruhájukról és a lábbelijükről. A bennünk lüktető idegfeszültség nem hagyott bennünket elaludni, így még hajnalban elindultunk a táborba, összeszededgetve a tegnapi összecsapás nyomán szétszóródott székelyeket. A székely ugyanis, amennyire alkalmatlan a szabályos hadviselésre, annyira rátermett a partizánharcra. A legnagyobb kudarc után se rebben messzire az egységétől s bár ha tömegben van, könnyen szétverik, néhány nap múlva megtalálja a táborát, még ha

57 Neudorf ez esetben Szászújfalut jelöli a korábbi Oláhújfalual szemben.

hegyek, folyók választanak is el tőle. Ismerte e tulajdonságukat a tábornok is, és a legkisebb kitüntetésükért is gazdagon megjutalmazta őket. Így a legelső hívó szavára hadba szálltak és ő csodát művelt velük.

A táborra sűrű köd borult, s emiatt majdnem összecsapunk egy erős huszárjárórral. A huszárók ugyanis, meghallván a gyalogosok ütemes lábdobogását, s tudván hogy ebbe az irányba senkit sem küldtek ki a táborból, kivont karddal és „Éljen a magyar” kiáltással vetették ránk magukat. „Éljen Bem!” – visszhangozta a baka s a felemelt kardok, előre szegezett szuronyok rögvest iménti helyükre kerültek. A viadal helyett rövid eszmecsere támadt arról, hogy hol? mi? hogyan? – és viszontlátásra a táborban.

Bem északi hadseregének táborra egy dombokkal övezett kis völgyben helyezkedett el, amelyet arról is, arról is egy-egy szurdokon át lehetett megközelíteni. A tábornok mindkettőt ellenőrzése alatt tartotta, ezért nyugodtan várta Besztercén a kolozsvári erősítéseket, hogy a védekező harcot, szokásához híven, támadó háborúvá változtassa, majd egyetlen huszárvágással pontot tegyen a hadjáratra. Ez a tábor inkább az ázsiai népvándorlások táboraira emlékeztetett, amely festőinek festői volt ugyan, de nem biztos, hogy a fegyvelmezett sorkatona gyönyörűségét lelte volna benne. De azért az a katona is, aki nem heverészett nyílegyenesen sorakozó sátrak valamelyikében, hanem más szállásán ögyelgett, a dobszóra, vagy a riasztólövésre egy szempillantás alatt fegyverben állt, s a kockázó vagy kártyázó székelemeknek is éppúgy nehezen lehetett volna bármit is szemére vetni, mint annak a német silbaknak, aki úgy posztolt, mint aki karót nyelt.

A törzset Besztercén rendezték be, arra vettük hát az irányt. A piactér tele volt katonákkal. „Megérkeztek az új parancsnokaink” – szállott szájról-szájra. Mindannyian belefáradtak már az ideiglenes, festett parancsnokokba, s tart karokkal fogadták az öreg katonákat. Elsőként Müller, az ilyvői egyetemi gárda első századának századosa,⁵⁸ aki a légióban hadnagyként szolgált. Nagy igyekeztében, mármint hogy elsőként ölelje meg Czechowskit, megsűszött és teljes hosszában belezuhant a várost átszelő csatornába. A se vége, se hossza üdvözlések, kérdezősködések után végre elszállásoltak bennünket.

Masnap, miután bemutatkoztunk a Tábornoknak, Milekkel elváltunk egymástól. Ő, mint hadfi, a kékhajtókás ulánusokhoz lépett be, én ugyanilyen sarzsival Strzelecki zászlóaljába. Mivel még nem volt munderom, mindaddig nem hagytam el kvártélyomat, míg útipoggászunkat ki nem pakolták. És délután negyétől tizenégy órát aludtam egyfolytában, amikor a házigazdám, aki nem akarta halálosan mély álmomat megzavarni, hirtelen felrázott, s azzal a hírrel lepette meg, hogy négykor híradót vertek, s hogy a város helyőrségét alkotó légió egy órával ezelőtt elmasírozott. Villámgyorsan felpattantam, egy pillanaton belül a piactéren termettem, ahol a Tábornok már felnyergelt lovat tartó két emberen kívül teremtet lélek sem tartózkodott. Fél órai vad futás után, melynek során a távolodó dobszó érzékeltette az irányt, utólértem a tábort.

Mindenki fegyverben állott. Az egy tömegben tömörülő gyalogság parancsra várt, hogy elfoglalja állásait. A balszárny ulánusai bal lábukat kengyelben tartva, dzsidájukat a nyergen átvetve türelmetlenül várták a trombitaszót. – A lönyihogás, az elővédőtől vágató futató lovának patadobaja, az alparancsnokok harsány parancsszavai mind-mind a közeli csatát jelezték. A tüzéség, amely közvetlenül a Tábornoktól kapta a parancsokat, mozdulatlanul állott. – Négy óras parádé után végre odavágtatott Lukinich százados⁵⁹ s azt a parancsot hozta, hogy mindenki foglalja el korábbi helyét, az orosz előőrsök ugyanis, amelyek előrenyomultak, dél körül visszahúzódtak előbbi állásaikba. Okulván az első leckéből, nem akarózdott visszamenni a városba, hanem egy sanoki férfiú, Gumowski százados⁶⁰ sátrába szállásoltattam be magam, ahol a bakák rendszeres összejöveteleiket tartották. Vagyishogy összejöttek, fecsegték, adomáztak. Katonatörténeteket hallottam nemcsak a lipcsei csatáról, de még a somosierrairól is.⁶¹ Emellett változatosan fűtött bennünket a remény, hogy csatába megyünk, s farkasszemet nézünk a veszedelemmel. Mindez persze az ifjú szívek lelkesítésére, hevítésére, megbabonázására szolgált.

58 Müller. *Antoni*: 1848-ban az ilyvői Akadémiai Légió egyik századának parancsnoka. Mint hadnagy, századparancsnok az erdélyi lengyel légió 1. zászlóaljában.

59 *Lukinich (Lukinich) József* (2-1849). 1848 őszén őrmester, majd hadnagy. 1849 márciusának közepétől pedig főhadnagy a 32. zászlóaljnál. Május közepétől százados és Bem segédtisztje. A július 10-i besztercei csatában hal hősi halált.

60 *Gumowski, Apolinary*: 1848 decemberében tizedes Tchornicki alezredez Bárcánál dicsőséget aratott századában. 1849 nyarán századparancsnok az erdélyi lengyel légió 1. zászlóaljában.

61 Az 1813. október 16-18-én vívott lipcsei csatában a lengyelek, Napóleon leghívebb szövetségesei, 9 000 halottat, sebesülteket és foglyot veszítettek. 1808. november 30-án a gárda lengyel könnyűlovas ezredének ügyeletes százada Napóleon szeme láttára fegyeteges rohammal elfoglalta a nehezen bevehetőnek tartott Somosierrai hegyszorosot, s ezzel megnyitott az út Madrid felé.

Balszerencsénkre a politika kiűzött bennünket a paradicsomból. A Tábormoknál tartott hosszú megbeszélések nyomán az a nézet alakult ki, hogy a nemzet érdekeit is szem előtt tartva jobb lenne, ha a rosszul felfegyverzett és félig felruházott lengyel katonákat nem tennék ki annak, hogy szétverjék és elpusztítsák, hanem a szétszórta lengyel töredékegységeket inkább kivonnák a harctérről és egy hátszói táborba koncentrálnák, ott ruháznak fel és képeznek ki őket megfelelően a fegyverforgatásra. Így kellőképpen készen állhatnak majd arra, hogy a hazába bevonuljanak. Ennek megvalósítását ugyanis Bem az első sikeres ütközet után kilátásba helyezte.

Ez szent elképzelés volt, de megvalósításához rátermett elmék kellettek, akik a szervezés kormánykerekét kézben tartva, minden erejükkel e cél megvalósítására törekednek. Eszközökben bővíben voltak, s rendelkeztek a Tábormok tehatalmú megbízásával is. A szervezők azonban nagyobb részt a régi katonák közül kerültek ki, s tökéletes munkát akartak végezni ott, ahol jót is alig lehetett, vagyis pár száz ember alaki kiképzésével foglalkoztak, mialatt ezer vártakozott tétlenül fegyverre és egyenruhára.

Los lett a szervező bizottság elnöke ezredesi rangban, tagjai pedig: Zarzycki alezredes, Czechowski, Strzelecki, Jordan és Lipinski őrnagyok. Los átmenetileg semmilyen aktív szolgálattal nem bízta meg. Czechowskit nevezték ki a 2. zászlóalj parancsnokának. Az addigi parancsnokot, Kowalski őrnagyot hadbíróság elő készültk állítani. Strzelecki megmaradt az 1. zászlóalj parancsnokának. Lipinskire várt a világoskék hajtókás ulánusok, Jordanra a mályvavörös hajtókás ulánusok szervezése. Az 1. zászlóalj, amelynek szervezését befejezettek tekintették, Besztercén maradt, a többi csapatok parancsot kaptak, hogy térjenek vissza Kolozsvárra. Oda tartottak a bizottság tagjai is. Czechowski közölte, hogy szívesen magával vinné. Ráálltam – és július 5-én Désen és Tordán át elindultunk a végzetünk által kijelölt helyre.

Besztercétől 2 mérföldnyire találkoztunk a 2. zászlóalj adjuvánsával, Skuluz főhadnaggal,⁶² akit azért küldtek előre, hogy az öt fél mérfölddel követő egység érkezését jelentse. Rövid tanácskozás után Czechowski úgy döntött, hogy egyelőre meghagyja a parancsnokságot Kowalskinak, de átadja neki a Tábormok parancsát, amely öt Kolozsvárra rendeli. Nem tudom, hogy az őrnagy birtokában volt-e ily parancs, vagy csak egyszerűen nem bízott a légió fegyelmeltségében s attól tartott, hogy a bakák ellene szegülnek. Az ellenség törbecsalása persze nem feltétlenül nemes, de mindenképpen politikai cselekedet volt, s legyőzése nagyobb valószínűséggel kecsgett így, mint nyílt sízén. Ez a politika azonban, mint később kiderült, rossz vért szült. Kowalski ugyanis, megszimatozván a veszélyt, nyíltan kifogásolta a parancsokat. A két törzstiszt láttán Kowalski megállította a csapatot. Czechowski átadta neki a Tábormok parancsait és szemlét tartott a gyalogság meg a lovasság fölött. Az összesen 200 főből álló zászlóaljban ugyanis 40 fős vadászcsapat és egy fél swardon ulánusféleség is tartott.

El tudom képzelni, mit érezhetett Czechowski, a hadapródiskola növendéke, aki hozzászókot a fegyelmezett szász-téri⁶³ katonákhoz, amikor megszemlélte a hajtókáig sáros egyenruhájú, két láb magas csapkákat viselő, rozsdás fintákat markoló katonákat. E velencei karneváli gyülekezetből kellett zászlóaljat faragnia. Gyorsan véget vetett a szemlének. – „Fujj! micsoda maskaradéki!” – köpött ki a fogai között, s fölkapaszkodott a szekérre. Hosszú időn át egy szót se lehetett kiszedni belőle. Július 6-án Kolozsvárra állottunk, s miután bekvártélyoztak bennünket, vártuk hogy megérkezzék Los és Lipinski, s nekiláthassunk a bizottság szervezésének. Kowalskit meg azért vártuk, hogy mielőbb neki-foghassunk a légió átszervezésének.

Az előbbi simábban ment, mint az utóbbi. Néhány nap elteltével a bizottság tagjai, Strzeleckit leszámitva, megérkeztek Kolozsvárra. Kowalskira azonban hiába vártunk.

A bizottság az alábbiakat tette bevezetőül: a Tábormok nevében valamennyi magyar csapatot felszólította, hogy a soraiban szolgáló lengyeleknek tegyék lehetővé a (lengyel – K.I.) nemzeti lobogó alatti egyesülést. Ezen kívül Maluski kapitánynak,⁶⁴ aki a búzavirágtek hajtókás ulánusokat szervezte Máramaros vármegyé székelyén, Máramarosszigetén, parancsot küldött, hogy a már felszerelt 30 bajtársával együtt vonuljon Kolozsvárra, s hozza magával a jelentős gyalogsági és lovassági rak-

62 Skuluz főhadnagy egyike azon lengyel tisztnek, akikről nem rendelkezünk adattal. Feltehetően az ilyvői Nemzeti gárdában szolgált.

63 Utalás az 1816 és 1830 között a kongresszusi Lengyel Királyság fővárosában, a varsói Szász-téren Konstantin nagyherceg előtt tartott díszszemlékre.

64 Maluski, Aleksander Antoni (1813–1890), kapitány. Mint őrmester részt vesz az 1831-es lengyel szabadságharcban. Az emigrációban a Lengyel Demokrata Társaság aktív tagja. Az erdélyi lengyel légió lovasságának szervezője. Az amerikai polgárháborút őrnagyként küzdötte végig az északiai seregében. 1865 és 1870 között az Egyesült Államok franciaországi konzulja.

tárhézkészletet. Fronczek százados⁶⁵ és Langie főhadnagyot, akiket már korábban Aradra küldtek, felhatalmazták, hogy az császári ulánusezred egész ott található lófelszerelési készletét hozzák el.⁶⁶

Minden ment, mint a karikacsapás, csak Kowalski egységét várta hiába a bizottság. Aggodalmunk jogossága beigazolódott. Futár érkezett Désről és azt a hírt hozta, hogy Kowalski a gyalogsággal és a lovassággal, ahelyett, hogy Kolozsvárnak vonult volna, erőltetett menetben megindult a határ felé az- zal a szándékkal, hogy Dembinski táborával egyesüljön.

Jóllehet ezt teljességgel a zászlóaljparancsnok és Skawinski kapitány forralta ki,⁶⁷ akik a két lengyel gyűlölködéséből, vagyis inkább irigykedéséből hasznot akartak húzni, könnyen meg tudták nyerni a tiszteket. Ők ugyanis mind hozzászórtak az addigi ügyefogyott vezérek lazaságához, s mint a túztól, félték Czechowski szigorú tekintetétől, aki kemény szolgálatot és vasfegyelmet ígért.

Szerencsére Kowalskinak nem sikerült a tervet végrehajtania, mert a mellékutakon közlekedő futárok mindenütt megelőzték, és az imígyen idejekorán értesített magyar hatóságok se pénzti, se előfogatot nem adtak neki. Mivel aztán így feltartóztatták, kénytelen volt a menetet lassítani. Ez pedig lehetővé tette Czechowskinak, hogy beérje és megállítsa az egységet, jóllehet az már elérte Erdély határát.

Az első pillanatban másról se volt szó, mint hadbírótság elé állításról, agyonlövétésről, stb. Mivel azonban nem az volt az elsődleges, hogy szigorú példát statuáljanak, hanem az, hogy növeljék és megerősítsék a légiót, be kellett érni azzal, hogy mindkét felelőst áristomba zárták, s ezzel pontot tet- tek az ügyre.

A légió napról-napra növekedett. Mielőtt még Kowalski megérkezett volna, Strzelecki küldött 60 lábadozót és muszka foglyot. Az utóbbiakat ugyanis nem küldhette azonnal az ellenség ellen. Érkezett néhány elégedetlen baka Wysocki táborából is, s várható volt Aradról Fronczek százados 300–400 egykor galíciai ezredében szolgáló hadifogollyal. Az utóbbiak vállalták, hogy a légióban szolgálnak. Czechowskinak ez a bizottságnak az volt a legfőbb feladata, hogy e bakákat uniformisba bújtsa, mert az ezernyi tarka-barka munderban képtelenség volt a világ előtt mutatkozni.

Én, mint hadfi, a törzsben dolgoztam. Mivel pedig Los ezredes segédtisztjén, Janusiewicz kapitá- nyon kívül mást nem osztottak be az irodára, bőven volt mit tennünk.

Eleinte minden békés egyetértésben zajlott, de rövidesen beigazolódtak a közmondásban foglaltak, azazhogy három lengyel képtelen egy dologban megegyezni. Főleg, ha törzstisztekről van szó. A bi- zottság tagjai mind jobban összekülönböztek egymással. Legelőször a Zarzycki alezredessel szembeni ellenérzések kerültek felszínre, aki, látva, hogy nincs befolyása a tanácsban, áthelyezését kérte Bem- hez, akinél mint magyar tiszt szolgált. (Mint hallom, most nagy szerepet játszik Kisásziában.)⁶⁸ Később Los, aki mindenáron igazi ezredes és parancsnok akart lenni – a bizottságban őt csupán az elnökség tekintette annak – összekülönbözött Czechowskival és Jordannal. Ettől kezdve az utóbbinál tartották a baráti összejöveteleket. Köztudott, hogy a lengyel baka, különösen, ha nemesember, mindenre jó, csak könyvvitelre nem. Czechowski sohasem boldogult a pénzkifizetéssel, ezért engem nevezett ki a zászlóalj gazdaságisának. Ez azt jelentette, hogy a számlákért is én feleltem.

Ez felelősségteljes gesztus, illetve a bizalom jele volt részéről, mert Rembowski ezredes⁶⁹ segédtisztje, akit Markiewicznek hívtak⁷⁰, s gazdaságis volt, 1849 telén 17 000 rénius forinttal számolta el magát – mint ez szökése után kiderült.

Mint tisztí rangot feltételező gazdaságis, Czechowski keze alatt lehetetlenség volt Kolozsvárott unatkozni.

65 *Fronczek, Antoni*, százados. Az erdélyi lengyel légió szervezője Máramarosszigeten, Kolozsvárott és Aradon. Antoni Piotrowski ezredes segédtisztje.

66 Itt valószínűleg a cs. kir. (Carl Schwarzenberg) ulánusezred raktárhézkészletéről van szó.

67 *Skawinski, Marcin Maciej*, főhadnagy. Az erdélyi lengyel légió lovasságának szervezője. 1849. június 8-án, tiltakozásul Piotrowski ezredesnek az ő májusi debreceni útjával kapcsolatos elszámolása iránti bizalmatlansága ellen, lemondott állásáról, de Erdélyben maradt. Hogy mj c'főből, az Slaski emlíkiratából kiderült. Az emigrációban a Lengyel Demokrata Társaság tagja.

68 Utalás arra, hogy Zarzycki alezredes is renegát lett, tehát áttért a mohamedám hitre és belépett a török hadseregbe, ahol Oszman bej néven ezredessé lépett elő.

69 *Rembowski, Henryk Ludwik* (1820?-?), őrnagy, (alezredes?). 1848 decemberében Kossuth megbízta egy vadászcsapat szervezésével. 1849 elején dandárparancsnok az északi hadtestben. Január közepén Klapka ezredes engedélyével Munkácsra vonul. Elszámolási mulasztások és engedetlenség miatt tisztéről leváltják s csapatát feloszlatják.

70 *Markiewicz, Pawel (Aleksander?)* százados. Az 1831-es lengyel szabadságharcban az 1. ulánusezred aliszije. Az emigrációban a Lengyel Demokrata Társaság tagja. Nem ismeretes, hogy a részéről történt-e sikkasztás. Tény az, hogy századosként szerepel a Rembowskiakra nevezendő Wysocki tábornok névsorában. Egy ideig Nagyváradon szolgált. Ez kérdésessé teszi Slaski állítását.

Július közepén kezdeti szerény főhadiszállásunkról átköltöztünk a Bánffy-palotába.

Ugyanebben a palotában lakott egy francia család: Madame Rohan, egy még 1793-as emigráns, akit a nemzetségét Dagobert királytól származtatta. Unokája talán 18 éves, szép, művelt leányzó volt: igazai Rohan. A család irányelvével: „prince ne veut, rois ne peut, Rohan suis”.

Madame de Rohan, aki szívesen látta a lengyeleket, jó nemesembernek tartván őket, őrlött, hogy valakivel társaloghat az anyanyelvén. Boldoggá tett engem is, hogy bármikor meglátogathattam a lakosztályát. Így szinte minden szabad órámat nála tölthettem. Alkonyattájt a kisasszony fogata mellett lovagoltam, esténként színházba jártunk. Egy alkalommal, amikor egy bemutatóra a hölgyek nem kaptak páholyt, a régi helytartói páholyt vettem ki 30 Forintért, csakhogy Lujzácska tisztá homlokát ne redőzze elégedetlenség.

Lujzácska se volt irántam közömbös – erről meggyőződhettem, de a meggyőződés lehetősége kis híján az életembe került. A tábornok nekünk ajándékozott néhány háttaslovat, még a Bánságból kapta őket. Az én szürkém még teljesen betöretlen, nyers ló volt, de nem engedtem át másnak, jöllehet Czechowski összes lovaival én rendelkeztem. Egy este az az ötletem támadt, hogy belovagolom a háttasomat, még hozzá akkor, amikor a hölgyek fogatát kísérem. Alig ültek fel és szálltam nyeregbe, majd készítettem át a fogat túldoldalához, amikor a szélroham egy abroszt, vagy lepedőt fúj le az útra a második emeletről. Lovam megjíjed, két lábra ágaskodik, mint egy anyaoroszlán – ... egyensúlyát veszti és elzuhan velem az utcaközveten.

Lujzácska riadt sikolyát hallottam és elveszítettem az eszméletemet. Később megtudtam, hogy ő is elájult s mindkettőnk fel kellett vinni a palotába. – Szerencsére nem a ló alá estem, hanem az oldalamra és erős zúzóadásokon kívül más bajom nem történt, mi több, az eset még jobban összehozott bennünket.

Ily közülmények közepette gyorsan telt az idő, miközben olyan események vetették előre árnyékukat, amelyek az éppen csak szövődő szálakat szétszakították.

De mielőtt még ezek leírásába fognék, pár szóban ismertetem, mily előrelépések történtek a légió szervezése terén. Hosszas várakozás után végre megérkezett Aradról Fronczek százados a 400 rekutával, Máramarosszigetről pedig Maluski százados a harminc ulánussal és a tekintélyes gyalogsági raktárkészlettel.⁷¹ Így a szervezésnek legalább az anyagi alapjai rendelkezésünkre álltak. A szervezés fő terhet továbbra is Czechowski viselte, aki emellett nagy hangsúlyt fektetett a kiképzésre, amelyre a bakák állandóan panaszkodtak. Nem sajnálván a pénzt, két hét alatt piros csapkába és vászonmundérba bújtatta az egész zászlóaljot. A Maluski által hozott raktárkészletből futotta szijazatra, az aradi fegyverraktárból pedig sikerült puskát keríteni. Így július 16-án bátran felsorakozhattunk azon a nagy hadiszemlén, amelyet a helyőrség parancsnoka rendelt el, hogy számba vegye erőit és fellelkesítse a lakosokat.

Július végén Strzelecki zászlóalja, amelynek sorait a távozásunk után vívott négy csatában alaposan megrikították a muszkák golyói, csatlakozott a helyőrséghez. Így minden lengyel egységet egy helyen vontak össze s egészítettek ki, várva a pillanatot, amikor a Tábornok harcba veti őket.

A hónap végéig úgy festett, hogy Erdélyben rendben folynak a dolgok, de egyre-másra jöttek a hírek Dembinski és Görgei hadainak felső-magyarországi kudarcairól. Aztán Bem Meggyesen elszennvedett vereségének és halálának híre kapott lábra, s ez valamennyiünket rémülettel és kétségbeeséssel töltött el. A Tábornok valóban nagy veszélybe került: egy sebesült ló arokugratás közben racsott és maga alá temette a tábornokot, eltakarva így őt az üldöző kozákok szeme elől, mindaddig, amíg szeretett vezérék halálában biztos huszárok, akik legalább a tetemét meg akarták találni, a felígült tábornokukra rá nem akadtak.⁷²

Eközben két ulánusszázad vonult el a Tábornok seregéhez. Az ulánusok között volt Milko Leszczyński is. Mint később megtudtuk, velük együtt kelt át – a Tábornok kíséretéként – Magyarországra, ahol, mint ez köztudott, átvette a parancsnokságot és ragyogó, de a magyar vezérek miatt végzetes csatát vívott Temesvárnál.

A mi egünk is egyre jobban beborult. Északról három egyesült osztrák és muszka dandár szorította Damaszkint mind jobban a határ felé – délről a Bem távozásától és a muszkák közelségétől felbátorodott oláh hordák jelentek meg már mérföldnyire Kolozsvár előterében. Naponta érkeztek

71 Zúrics Ferenc alezredes, a 19 hadosztály parancsnoka 1849 június 29-én Máramarosszigetéről jelentette a hadügyminisztériumnak, hogy Bem az említett különítményt Máramarosszigetre küldte az érkező lengyelek összegyűjtésére. Zúrics azonban foloslegesnek ítélte jelenlétét és kérte visszavonulását a harcra. OL II 75 Hadügyminisztérium 1849: 31 143

72 Itt Bem 1849 június 31-i vereségéről van szó.

újabb és újabb magyar egységek Kolozsvárra, olyanok, amelyek vereséget szenvedtek. Az oly parancsnok, mint Kemény Farkas kezében a haszontalan helyőrség egyre jobban gyarapodott.⁷³

Augusztus 6-án került sor a 105. honvédzászlóalj⁷⁴ ünnepélyes zászlószentelésére. 12 zászlóalj, 8 lovaszászad és 40 ágyú díszszemléjére került sor. Zeneszó mellett, csattogó zászlók alatt masíroztak el a Parancsnok előtt. A tűzben edzett huszárok még büszkén csörgették kardjukat, az ellenséget közmondásos rémülettel eltöltő légiós vörös csapkák vidáman piroslottak, még bátorság tüzelt a székegy harcosok szeméből... Csak vezér kellett volna, a jól irányzott, halált osztó ágyúk, a dzsida- és a szablaerdők szélvénzt kavarthattak volna, s a villámló szuronyok megvakították volna az ellenséget, mint Nagyszebennél, Piskiné. – Ez volt Erdélyben az utolsó fényes nap. – A következő hajnalon a fegyvető veszedelem arra készítetett bennünket, hogy előőrsöket állítsunk fel Kolozsvár előterében.

Augusztus 12.

A légió 2. zászlóalja volt szolgálatban a sáncokon. Mivel sok barátom volt ott, no meg azért, mert meg akartam látogatni Czechowskit is, kilovagoltam a városból. A veszélyt még nem érezvén közvetlennek, mindenki vidáman téblábolt a táborban. Az árnyas fák tövében elnyúló tisztek kis csapata az algériai hadjárat veteránjainak történeteit hallgatta. A baka nagy szószátyár, különösen a világlátott; történeteik biztos, hogy nem unalmasak. Sorra megfordultunk a párizsi budoárokbán, a kabilok táborában, a konstantinápolyi háremekben, persze, ahogy ez már a fiataloknál szokás, mindenütt vaskos tréfáktól és harsány nevetésektől kísérve. – Hirtelen kiáltás hallik az előretolt őrhelyek felől, majd lödöbögés. Mindnyájan talpra szökkentünk. – „Fegyverbe!” – kiáltotta a parancsnok: a kardok kirepültek hüvelyükből és szuronyüdündisznók lettek a sáncok. De ellenség helyett csak annak az egységnek a maradékát pillantottunk meg, amelyet – fél huszárszázaadról és három ágyúról van szó – még 14 óra előtt küldünk ki felderítésre.

Most tüzegynéhány huszár vágatott az országúton, oly eszeveszetten, mintha a halál angyala üzte volna őket.

Tudomást akarván szerezni az összecsapásról, lóra pattantam, de mielőtt elértem volna a sáncokhoz, a huszárok benyargaltak a városkapun rémületet, riadalmat kelte mindenfelé. A szerencsétlenek túlságosan messzire kerültek s egy muszka lovasosztagba ütköztek. Meglátni, attakírozni és szétszórni őket egy pillanat műve volt, de az ellenség üzése közben egy orosz gyalogososzlappal találták magukat szembe, amely éppen akkor bontakozott ki az erdőből, fennakadtak a vasfalon s öt perccel belül már csak huszegynéhány ember maradt életben.⁷⁵ Ők huszonötven vágattak el előttünk.

Nem tudván azt, hogy van-e nyomukban ellenség, Czechowski parancsba adta, hogy halálbüntetés fenyegeti azt, aki elhagyja a sáncot. Engem közben a főhadiszállásra küldött további parancsokért. Tudatában volt annak, hogy a riadalom hatására a tisztelt törzs képes lenne az egész helyőrséggel elvonulni, anélkül, hogy minket döntésükről értesítenének.

A haditanácson elrendelték a visszavonulást Magyarországra, hogy ott Görgei valamelyik csapatával egyesüljünk. Pár óra múlva Kolozsvár a láthatatlan ellenség elől retiráló hadsereg furcsa képét mutatta. – A több mint 800 szekér a raktárkészletnek alig a felét tudta elszállítani. Hám híján csak néhány üteget vontattak el bivalyokkal, mint valami római katapultokat. Közéjük ékelődve, rendetlen összevisszaságban vonult a gyalogság. A szárnyakon – a réteken át – mint darvak húztak az ulánus- és huszárszászadok. A közöttük elterülő térséget a muszka kancsuka elől menekülő erdélyi patrióták megszámlálhatatlan magánszekere, fogata, bricskája töltötte ki. Egyszóval mindenhez hasonlóak voltunk – legfőképpen ama keresztshadakhoz, amelyekben mindig több volt a gyerek, az asszony és a pap, mint a harcoss –, csak éppen egy masírozó hadtesthez nem.

Egész éjjel szüntelen, fáradhatatlanul vonultunk, amikor a kelő nap bevilágította a páratlan talentummal megáldott festő ecsetére kínálkozó, vad képet. Az ifjak hamar túlteszik magukat nyomott hangulatukon, s bár lelkünk mélyén elátokoztuk vezéreinket, hogy puskalövés nélkül adtuk fel az egész tartományt, a tréfák hamar felvidítottak. Már szóba se került Kolozsvár, hanem annál inkább az új, Magyarországon vívandó hadjárat, s a reánk váró megannyi ütközet.

73 *Kemény Farkas br.* honvéd ezredes (1796–1852). 1849 februárjától alezredes, dandárparancsnok az erdélyi hadseregben. Április elejétől ezredes, előbb a gyulafehérvári ostromsereg parancsnoka, majd a kolozsvári hadosztály parancsnoka. Nyáron lassúságával, határozatlanságával gyanakvást keltett. A londoni magyar emigráció egyik vezetője lesz kimenekülése után.

74 Itt nem a 105., a máramarosi önkéntes nemzetőrökből alakult zászlóaljról van szó, amely Kazinczy ezredes hadosztályában szolgált, hanem a 135., Kolozsvárról erdélyi újoncokból alakult zászlóaljról.

75 Augusztus 14-én Makray László huszárörnagy két huszárszászadból és két ágyúból álló felderítő különítménye Apahidánál szembekerült Grotenhjelrn elővédjével. A rövid harcban húsz huszár elesett vagy megsebesült, néhány fogságba esett. Odalett az egyik ágyú is.

Tízórás vonulás után beért bennünket Janusiewicz kapitány, aki a raktárkészlet megmentése végett maradt Kolozsvártól s mindaddig nem hagyta el posztját, amíg az első ellenséges előőrsök el nem érték a várost. Útközben csodával határos módon csúszott ki a svalizsérok kezéből, akik meglepték azt a kocsmát, ahol tartózkodtak. Megbújt az ajtó mögött. Az a hír, hogy az ellenség már innen van Kolozsvártól, némi rendet teremtett sorainkban. – Zárt menetoszlopok támadtak, a magánszekereket előreküldték, a lovasságot összevonták. Így értünk el az est leszállta előtt Bánffyhunyadra, ebbe a Magyarországra vezető út menti nagy sárfészekbe, amelyetől 4 mérföldre húzódott a határ. – Mindenki úgy szállásolta be magát, ahogy tudta, s jöllehet Bánffyhunyadon van vagy 300 ház, ám hater ember és többszáz tiszt beszállásolásra alkalmatlan. Emlékszem rá, hogy tizenkét tűzértiszttel egyetemben egy nagy, rideg, cinteremhez hasonló szobába kerültem, ahol meghaltunk volna a hidegtől és az éhségtől, ha nincs ott agyafűrt cigány szolgám, aki tyúkokat és kakasokat lasszózott, s egy elhagyott kertből uborkát hozott. Egy pillanat alatt emészthetetlen – mert félig nyers és főtlen – vacsorát készített, de akkor úgy ízlett, mint az ambrózia és a nektár. Ugyanezen az éjszakán összeült a haditanács, a főparancsnokságról letette Keményt és helyébe Dobay alezredest⁷⁶ állította, aki eszeveszett bátor ember hírében állott. Akkori helyzetünkben csakis egy ilyen vezérrel lehetett valamit kezdeni.

A második napon volt az új parancsnok ünnepélyes beiktatása. Az egész hadtest felsorakozott a várostól negyedmérföldre elterülő mezőn. Dobay minden egységhez lelkesítő, tüzes beszédet intézett. – „Éljen Dobay!” – zengett a lég. Új reményekkel tértünk vissza szállásunkra. A lengyelnek kevés kell ahhoz, hogy reménykedjék.

A zászlóaljak egymás után vonultak be a városba. A légió kinn maradt a mezőn, hogy néhány mozgást, fegyverfogást begyakoroljon. Ez mentette meg a hadtestet. Nem telt bele ugyanis negyedóra sem, a város felől óriási porfelleg kerekedett, s mint a tengerár hömpölygött felénk. Ordítózás, jajveszékélés, puskaropogás és rémületes „muszka!”, „muszka!” kiáltások adták tudtunkra az ellenség közelségét.

Mindez egy új saue qui peut y pos⁷⁷ Waterloo érzését keltette. A menekülő tömeg élén a magyar tűzérség robogott, nyomában a magánfogatok végeláthatatlan sora. Az egész tömeg egyenesen a mi zászlóaljunkra zudult. Egy pillanat alatt legázolnak bennünket. Kwielecki százados⁷⁸ előreugrott és egyetlen suhintással leterítette az elől robogó, rémülettől holtspádt tűzérparancsnokot. A tűzérség lemozdonyozott. Abban a pillanatban Dobay véres és porlepte hadsegéde is meghozta a parancsot a zászlóaljnak, hogy alakítson rohamosztatot és nyomuljon be a városba.

Zászlóaljunk a portyázó kozák csürhét vasékként verve szét benyomult a főutcába, éppen akkor, amikor a svalizsérok szétverték a légió első zászlóalját, s útegeik kartácszópóra, mint vihar, végigsöpört a téren. Hátulról tüzet nyitottunk rájuk. Sövények mögé búvó vadászaink egyenként szedegették le a tűzereiket. Az ágyútűz gyengült majd abbamaradt.

Dobay ezt használta ki arra, hogy egész lovasságát összegyűjtse és rohamra küldje. Ezer kard röp-pent a levegőbe, ezer ló alatt döndült meg a föld és az átláthatatlan porfelhő lepelként borult a csatatérre... Csak a küzdők fegyvercsatogása, lármája, s a vad hangyabolyból percenként kitoró gazdátlan lovak érzékeltették, hogy a porfelhő fölött a halál angyala tárta ki szárnyát. A muszkákat visszavetették. Még az éjjel elmasíroztunk Feketetőra. Ott, a magyar határon vettük a parancsot, hogy forduljunk a hegyeknek s vonuljunk Máramaros felé, ahol majd Kazinczyval kell egyesülnünk. Húsz óras menet után, melyet a legnagyobb hőségben tettünk meg, s közben embereink háromnegyed része elmaradott az úton, végre elértük a Kraszna menti Zsibó mellett fekvő táborn.

A bánffyhunyadi csatában Los ezredes hét fejsébet kapott, a légió a felgyógyulás legcsekélyebb reménye nélkül vitte magával. Zászlóaljunkat előőrsi szolgálatra rendelték és három napig nem váltották le. Magam is meggyőződhettem róla, hogy az emberi természet mindazt, ami kell, sőt ami elképzelhető, kibírja. Harminc óras éhezést és örködést követően, miután a kukoricakenyérből is nyers szalonnából álló vacsorámat megettem, azonnal elaludtam a földre fektetett szekérlétrán. Hajnalban ébredtem fel, amikor a lábam alá folyó, s csaknem az ülepemig ellepő zavaros víz látványa ugyancsak kellemesen lepett meg. Éjszaka felhőszakadás volt. Én azt álaludtam, ám a víz a fekhelyemen át talált magának utat. – Megsárátkoztam s qui voudrai croire,⁷⁹ még csak meg se fáztam, náthám se lett.

76 Dobay József honvéd ezredes (1820–1898). 1848 decemberének végétől őrnagy, a 31. zászlóalj parancsnoka. Május végétől alezredes, a beszercei hadosztály parancsnoka. Beszercei futása miatt június 24-én Bem felmentí állásából, július végén azonban ezredessé lépteti elő és kinevezi a rikai dandár parancsnokának. Egységét ellenséges területen át sikeresen Kolozsvárra vezeti. Augusztus 15-én azonban nem ő, hanem Gál Sándor tábornok lesz a kolozsvári hadosztály parancsnoka.

77 Meneküljön, aki tud. – Slaski hibásan írja le a waterlooi csatában keletkezett mondást.

78 Kwielecki (Kwielecki) Anton, (József?) százados. Az 1831-es lengyel szabadságharcban a 13. sorgyalogezred századosa. A Bem által szervezett portugáliai légió gyalogságában százados. A Lengyel Demokrata Társaság tagja.

79 Qui voudrait croire = ki hinné?